www.turkishstudies.net/history

Turkish Studies - Historical Analysis

eISSN: 2667-5552

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Cumhuriyet Dönemi'nde (Muş) Varto'da Yaşanan Depremler (1946-1966)

Earthquakes in (Muş) Varto During The Republican Period (1946-1966)

Ersoy Zengin*

Abstract: In this study, five earthquakes that occurred between 1946 and 1966 in Varto district of Muş province have been investigated. Historical records show that earthquakes occurred in the region between 1575, 1678, 1709 and 1784. 200 people died in the earthquake in Varto in 1866. 2,803 people died in the Muş / Malazgirt earthquake in 1903. Earthquakes occurred in 1946, 1950, 1956, 1957, 1959 and 1966. The most devastating earthquakes occurred on 31 May 1946 and 19 August 1966. In the 1946 earthquake, 839 people died, 349 people were injured and 3,000 buildings were seriously damaged. In 1966, there were three earthquakes with loss of life. Six people died on March 7 and 12 on July 11. Due to the earthquake on August 19, 2,101 people died and 1,246 people were injured in Varto. 5,306 buildings were either destroyed or severely damaged. The socio-economic life turned upside down in Varto. The damage caused by earthquakes has been felt in the region for years. Earthquakes caused tens of thousands of people to die, get injured and hundreds of thousands became homeless in Turkey. It is difficult to say that earthquakes causing incredible material and nonmaterial destruction have been sufficiently studied. It is necessary to analyze the losses caused by earthquakes in many ways. By examining the earthquakes that occurred in the past, it can be revealed how individuals, society and the state struggled in disaster time. It is certain that historical studies that demonstrate the practice of the past will guide geo-sciences. Varto and surroundings, damaged many times in the past by the earthquakes, are worth examining in that they exemplify the reality of earthquakes in Turkey in a painful way. Earthquakes in Varto and its surroundings were examined by referring to the press of the period.

Structered Abstract: In this study, Varto district of Muş province located on eastern Turkey, which was hit by several earthquakes between 1946 and 1966, has been studied. Such subjects as the dimensions of the destruction, the relief given to the earthquake victims, the policies implemented on the region of the earthquake by the governments, raising awareness about the earthquakes have been tried to be demonstrated through an evaluation of various sources including the press of the period.

Although the 1946 earthquake led to the loss of many lives and property, both the state and the citizens did not learn from the previous mistakes and did not build buildings resistant to the earthquakes. Traditional construction methods were sustained in the region and the same fate hit the region once again after 20 years. The state took the matter of earthquake seriously after 1959 Disaster Law. However, the governments were unable to swiftly build strong buildings. The construction of the replacement buildings, which were ruined in 1959, started in 1963. The completed buildings collapsed in 1966. It was impossible for

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Assist. Prof. Dr., Munzur University, Faculty of Letters, Department of History.
ORCID 0000-0002-2173-8720
ersoyzengin@munzur.edu.tr

Cite as/ Atıf: Zengin, E. (2020). Cumhuriyet Dönemi'nde (Muş) Varto'da yaşanan depremler (1946-1966). *Turkish Studies - History*, *15*(2), 791-811. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43147
Received/Geliş: 23 April/Nisan 2020 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020 **Published/Yayın:** 25 June/Haziran 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

the poor people of the region living by agriculture and animal breeding to procure building material and to construct earthquake-resistant buildings. For this reason, the people continued to construct traditional houses with the stones they collected from the vicinity. Furthermore, the fact that the public buildings, which were made of modern construction materials, collapsed show that the state did not take the earthquake matter seriously.

Another important point is the 7th March and 11st July earthquakes that happened in 1966. A committee of geologists delegated by the Ministry of Public Works and Housing after the 7th March earthquake identifies 8 villages as uninhabitable. Afterward, another committee reported that there was no need to leave the villages. There was a belief that the earthquakes would happen every four years, which was proved to be wrong by 11st July earthquake. The distribution of tents following 7th March earthquake led to low numbers of death in the 11st July earthquake. The people in the villages of Varto had been living in tents and trying to repair their houses since March. The number of casualties would have been more, if 19th August earthquake happened before 7th March and 11st July earthquakes. Moreover, that the earthquake happened during day time reduced the number of casualties. However, there are also some arguments claiming the reverse. It is argued that the people in the villages lived in the damaged houses during day time while they slept in the tents at night.

It was observed that the newly constructed public buildings and the buildings built for the victims of 7th March 1966 earthquake were collapsed in the 19th August 1966 earthquake. The press claimed that the contractors did not carry out their undertaking and no inspection was done. It is seen that there was an increase in the awareness of the society about earthquakes.

It was impossible to access to many villages of Turkey with motorized vehicles under the conditions of the period, 1946-1966. The problem of access prevented an efficient relief to the victims. A partial amount of relief was transported to many villages by helicopters 48 hours after the earthquake on 19th August 1966. After this earthquake, both domestic and international relief arrived in the region. Although the relief was sent to Erzurum Airport from İstanbul and Ankara, it could be sent to Varto with a delay due to a lack of transportation.

After the earthquakes, governments have a huge responsibility because the citizens are helpless for they lose their houses and jobs. Especially the issue of dwelling is pressing. A questionnaire was applied for the solution of the dwelling problem after 19th August earthquake. Some preferred to stay at the same place and reside in the barracks temporarily; some preferred to overwinter at the places arranged by the government and some preferred to overwinter wherever they want with the monetary aid provided by the government. Each option had its own problem. The barracks were too narrow and weak against harsh winter conditions. Those who preferred to stay at the places arranged by the government had problems with employment. Those who preferred to stay wherever they want with the monetary aid found the amount of money insufficient. It was thought that the Ministry of Public Works and Housing did not manage the process well and a commission of investigation was delegated by the National Assembly. According to the commission's report, many of the victims were content with the conditions. They wanted to settle at the places where they had been temporarily located and did not want to go back to Varto. That the Ministry of Education accommodated 3.132 students in the dormitories and schools across the country was appreciated.

It can be clearly observed that the opposition parties implemented efficient policies about the government's management of the disaster. Nermin Neftçi from the Republican People's Party, Kemal Aytaç from Republican Villagers Nation Party and Nihat Diler from the New Turkey Party constantly followed the case.

The construction of new buildings for permanent residence and the working of the health and education institutions at once were crucial after the earthquake. Although some of the people got their new houses following 19th August 1966 earthquake, many of the right holders could not get their houses for years. The earthquake had affected a vast area. The Ministry of Public Works and Housing had to hand over more than 20.000 houses in Muş, Erzurum and Bingöl. A large budget was needed to achieve this. Since the sufficient funds were not allocated beforehand, some of the right holders could not get their rights. Those earthquake victims whose houses were not handed over were disappointed.

Consequently, earthquakes are natural phenomena, which are hard to cope with and which affect social life adversely. However, the deaths resulting from the earthquakes are not fate. The losses resulting

from earthquakes are avoidable. Turkey needs to constantly sustain studies on this issue to avoid catastrophic results and keep the reality of the earthquake on the agenda. The earthquakes that happened in Varto in our recent history clearly demonstrate the importance of this.

Key Words: History of the Republic of Turkey, Varto, Hınıs, Karlıova, Earthquake, Red Crescent.

Öz: Bu çalışmada Muş ilinin Varto ilçesinde 1946-1966 yılları arasında gerçekleşen beş deprem incelenmiştir. Tarihi kayıtlar 1575, 1678, 1709 ve 1784 yıllarında da bölgede depremler gerçekleştiğini göstermektedir. 1866 yılında Varto'da gerçekleşen depremde 200 can kaybı olmuştur. 1903 tarihinde Muş'un Malazgirt kazasında gerçekleşen depremde 2.803 kişi hayatını kaybetmiştir. 1946, 1950, 1956, 1957, 1959 ve 1966 yıllarında Varto'da depremler gerçekleşmiştir. Asıl yıkıcı depremler 31 Mayıs 1946 ve 19 Ağustos 1966 yıllarında meydana gelmiştir. 1946 depreminde 839 kişi ölmüş, 349 kişi yaralanmış, 3.000 bina da ağır hasar görmüştür. 1966 yılında can kaybının olduğu üç deprem yaşanmıştır. 7 Mart'ta altı, 11 Temmuz'da 12 can kaybı olmuşken, 19 Ağustos tarihli depremde Varto'da 2.101 kişi hayatını kaybetmiş, 1.246 kişi ise yaralanmıştır. 5.306 bina ya yıkılmış ya da ağır hasar görmüştür. Varto'da Sosyo-ekonomik hayat alt üst olmuş, depremlerin yarattığı tahribat bölgede yıllarca hissedilmiştir. Türkiye'de yaşanan depremler on binlerce insanın hayatını kaybetmesine, yaralanmasına ve yüz binlercesinin evsiz kalmasına neden olmuştur. İnanılmaz boyutlarda maddi ve manevi yıkıma neden olan depremlerin yeterince incelendiğini söylemek zordur. Depremlerin toplumda yarattığı kayıplar çok yönlü incelenmeye muhtaçtır. Geçmişte meydana gelmiş depremlerin incelenmesiyle fert, toplum ve devletin felaket zamanında nasıl bir mücadele sergilediği ortaya koyulabilir. Geçmişin pratiğini ortaya koyan tarih çalışmalarının jeo-bilimlere yol gösterici olacağı muhakkaktır. Depremlerin birçok kez yıkıp harabe haline getirdiği Varto ve çevresi Türkiye'deki deprem gerçeğini acı bir şekilde ortaya koyması bakımından incelenmeye değerdir. Varto ve çevresinde yaşanan depremler, dönemin basınına başvurularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Varto, Hınıs, Karlıova, Deprem, Kızılay.

Giriş

Muş ilinin kuzeyinde yer alan Varto ilçesi, doğusunda Bulanık, kuzeyinde Erzurum'un Tekman ve Hınıs ilçeleri, batı da Bingöl ilinin Karlıova ve Solhan ilçeleriyle çevrilidir. Dağlık bir yörede yer alan Varto, yüzölçümü ve nüfus olarak Muş ilinin en düşük ilçesi konumundadır. (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6022).

Depremler yer kabuğu hareketleri sonucunda oluşurlar. Çökme, volkanik ve tektonik olmak üzere üçe ayrılırlar. Çökme depremleri kalker ve jips gibi eriyebilen kayaçların içindeki mağaraların zamanla incelerek çökmesiyle oluşmaktadır. Volkanik depremler yanardağların harekete geçeceği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Tektonik depremler ise yerkabuğunun hareketli kısmında oluşurlar. Yerin derinliklerinde dengenin bozulmaya hazır hale gelmesi ve yerkabuğunda oluşan gerilmelerle oluşan potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüşmesiyle gerçekleşir. (Sür, 1993: 53-54).

Avrupa ve Asya'nın Kuzeyi, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusu, Brezilya masifi, Orta Afrika ve Avustralya gibi yeryüzünün yaşlı ve stabil kısımlarında depremler nadiren görülmektedir. Buna karşın Güney Avrupa, Anadolu, İran, Himalayalar ve çevresi, Pasifik Okyanusunun kenarları, Japon adaları gibi yeryüzünün genç ve hareketli yerlerinde depremler sıkça yaşanmaktadır. Deprem kuşağında yer alan Anadolu'da yatay atımlı faylardan en bilineni "Kuzey Anadolu Deprem Fayı" adı verilen fay zonudur. Bu fay zonu Batı'da Biga yarım adasından başlar ve Gönen, Manyas, Bursa, Yenişehir, Mudurnu, Abant, Bolu, Gerede, Çerkeş kuzeyi, Tosya, Kargı, Ladik, Niksar, Reşadiye, Suşehri, Erzincan, Karlıova, Varto ve Van gölünün kuzeyinden İran'a ulaşmaktadır. Bu fay kuşağı üzerindeki 1939 Erzincan, 1942 Erbaa, 1943 Kastamonu, 1944 Bolu, 1951 Kurşunlu, 1953 Yenice-Gönen, 1957 Abant, 1964 Manyas, 1966 Varto, 1967 Adapazarı ve 1976 Çaldıran depremleri büyük can kaybı ve yıkıma sebep olmuştur. (Sür, 1993: 55).

Varto ilçesi ve çevresinde 1946 ile 1966 yılları arasında geçen 20 yıllık sürede oldukça yüksek bir sismik aktiveye rastlanmaktadır. 1946, 1950, 1956, 1957, 1959 ve 1966 yıllarında hasara sebep olan altı deprem[1] gerçekleşti. (Ergünay, 1967: 8-9).

Cumhuriyet döneminde sık sık deprem felaketlerine maruz kalan Varto'nun Osmanlı döneminde de deprem felaketine uğradığı görülmektedir. 1575, 1678, 1709 ve 1784 yıllarında bölgede depremler gerçekleşti. 18 Temmuz 1784 tarihinde gerçekleşen depremde Erzincan ve Muş arasındaki yerleşim yerlerinde 12.000 kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. (Abraseys & Finkel, 2006: 159). 1 Ağustos 1866 tarihli bir belgede Varto'da gerçekleşen depremde 200 kadar kişinin hayatını kaybettiği bildirilmektedir. (BOA, A.MKT.MHM, 361/4, 1866). 1903 yılında gerçekleşen Muş/Malazgirt depreminde de 2.803 kişi hayatını kaybetmiş 12.000 bina kullanılmaz hale gelmişti. (Tanış, 2018: 62).

Özellikle 31 Mayıs 1946 ve 19 Ağustos 1966 yıllarında gerçekleşen depremler çok şiddetli oldu. 1946 depreminde 839 kişi öldü, 349 kişi yaralandı ve 3.000 bina da ağır hasar gördü. (Taşman, 1946: 287). 1966 yılında can kaybının olduğu üç deprem yaşandı. 7 Martta altı, 11 Temmuz'da 12 can kaybı oldu. 19 Ağustos tarihli depremde Varto'da 2.101 kişi hayatını kaybetti. 1.246 kişi yaralandı ve 5.306 bina da ya yıkıldı ya da ağır hasar gördü. Ölümlerin büyük bir kısmı Varto'da gerçekleşmekle birlikte depremin etki alanı oldukça genişti. 25 bin kilometrekarelik bir sahaya yayılmış ve takriben 300 bin nüfusu ihtiva eden 434 yerleşim yeri depremden zarar gördü. 434 ilçe ve köyde toplamda 2.517 kişi öldü, 1.420 kişi yaralandı, 20.007 mesken yıkıldı veya ağır hasar gördü. (DBMAKR: 1967: 8, 10, 27).

19 Ağustos 1966 depremi, Erzurum, Muş ve Bingöl illeri sınırları içindeki yerleşim yerlerini etkiledi. 1939 Erzincan depreminden sonra Türkiye'de en şiddetli deprem yaşanmıştı. Kış mevsiminin yaklaşması, deprem alanının genişliği, sadece şehir ve kasaba merkezlerinin değil yolsuz ve dağlık araziye serpilmiş yüzlerce köyün depremden etkilenmesi, evlerin iptidai malzeme ile inşa edilmiş olması, bölgenin ana ikmal merkezlerinden uzaklığı gibi sebepler felaketzedelerin üzerinde önemle durulmasını gerektirdi. (Akın, 1967: 36).

Deprem felaketi gibi tabiatın acımasızlığıyla karşılaşan insanoğlunun yardım almadan bu zorluğu tek başına atlatması mümkün değildi. Felakete uğrayanlar ancak devlet ve milletin yardımıyla bu durumu atlatabilirdi. Depremzedelerin bu zamanda devletten birçok beklentisi vardı. Ölülerin çıkarılması, sağ kalanların kısa sürede yaşamlarının normale döndürülmesi, ilk sıcak yemeğin verilmesi, defin işlerinin dinsel gereklere uygun olarak yerine getirilmesi, insanlara barınaklar sağlanması, su, kanalizasyon ve elektrik gibi altyapı hizmetlerinin verilmesi, can ve mal güvenliğinin sağlanması, geçici ve daimi iskânın yoluna koyulması, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi işlerin yapılmasını halk özlemle beklemekteydi. (Babüroğlu, 1998: 27).

Büyük tarihi depremlerin yaşandığı yerlerin tespit edilip verilerin toplanmasıyla aktif tektonik bölgeler belirlenip, deprem riskinin nicel değerlendirmesi yapılabilmektedir. (Abraseys & Finkel, 2006). Bundan dolayı Cumhuriyet döneminde Varto'da yaşanan depremlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

1. 31 Mayıs 1946 Depremi

31 Mayıs 1946 tarihinde saat: 05.15'te Varto'da 17 saniye süren bir deprem yaşandı. Deprem sonucunda Varto ve Karlıova'da 839 ölü, 343 yaralı ve 3.000'den fazla yıkılmış ev vardı. (Cumhuriyet, 08.06.1946). Deprem Muş, Bitlis, Hakkâri, Van ve Erzurum'da hissedildi. Varto merkezinde 121 ev, 15 dükkân, 1 camii yıkıldı. Varto merkezde 145 ev ile 15 dükkânın olduğu düşünüldüğünde depremin şehirde yarattığı tahribat oldukça büyüktü. Van'dan 150 çadır, Bitlis'ten 400 çadır ve Erzurum'dan 250 çadır olmak üzere ilk etapta 800 çadır Varto'ya gönderildi.

[1] 1966 yılında. 100 yaşında bulunan Vartolu Zeytin nine, Varto'da altı büyük deprem gördüğünü bildirmektedir. Bkz. Akşam 23 Ağustos 1966, s. 1.

Erzurum'dan 1.000 kilo ekmek, 50 kilo kavurma, 50 kilo zeytin, 50 kilo peynir, kazma, kürek, fener, keser, testere ve sedye gönderildi. Kızılay deprem bölgesine 10 bin lira ve 50 ton buğday bedeli olarak Toprak Mahsulleri Ofisine 14.350 lira ve 400 kişilik pansuman malzemesi gönderdi. Diyarbakır'dan 4 kişilik bir ekiple bir hastane çadırı, Hınıs, Van ve Bitlis'ten sıhhi malzeme gönderildi. Hınıs'tan iki doktor, Erzurum ve Bitlis'ten birer sağlık memuru yollandı. Muş valisi yanında jandarma kumandanı, nafia ve sağlık müdürleriyle beraber köyleri taramaktaydı. (TBMM Tutanak Dergisi, 03.06.1946: 3). Ancak yağan yağmur tespit çalışmalarını zorlaştırmaktaydı. Yardımlar yağmur sebebiyle zamanında ulaştırılamıyordu. Motorlu taşıtlar çamurlu yollarda ilerleyemediğinden yardımlar ancak yük hayvanlarıyla yapılabiliyordu. (Cumhuriyet, 05.06.1946).

2 Haziran'da Cumhuriyet Halk Partisi Bölge Müfettişi Erzincan Milletvekili Feyzi Kalfagil[2] deprem bölgesinde incelemeler yaptıktan sonra Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderdiği telgrafla 400 çadır, inşaat malzemesi ve nakdi paraya ihtiyaç bulunduğunu bildirdi. Yardımların halka dağıtılmak üzere Varto Halkevine gönderilmesini istedi. (BCA, 490.1.0.0.1585.466.4, 03.06.1946). Kalfagil, Varto merkezde evlerin tamamına yakınının yıkıldığını ifade etti. Kasabada sağlam olarak kaymakam ve hükümet konağı ile halkevi binaları kalmıştı. Kasaba merkezinde 39'u 15 yaşından küçük sekizi de büyük olmak üzere 47 ölü ve 22 yaralı bulunmaktaydı. (Cumhuriyet, 4 Haziran 1946). 60 haneli (405 nüfuslu) Bazikan köyünde deprem zamanında köylü arasında bir kavganın yaşanması can kaybını azalttı. Bu köyde sadece iki kişi hayatını kaybetti. (Cumhuriyet, 13.06.1946).

Varto bucağında 371 ölü ve 208 yaralı vardı. 1.239 bina harap olmuştu. Varto'nun batısında bulunan Üstükran bucağında ise 462 ölü, 141 yaralı kaydedilmiş ve 747 ev yıkılmıştı. Depremin etkilediği bölgenin nüfusunun 13.000 civarında ve binaların da 2.355 olduğu düşünüldüğünde insan kaybının % 6,4 bina kaybının ise % 84 olduğu görülmektedir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bölge halkının deprem anında hayvanlarını dışarıya çıkarmaları ve tarlalarında çalışmak için evlerinden çıkmış olmaları insan kaybının çalışan nüfustan ziyade çocuk ve yaşlılar arasında gerçekleşmesine sebep oldu. (Taşman, 1946: 287).

İlerleyen günlerde Kızılay depremzedelere 33.200 lira daha para yardımında bulundu. Birinci Umumi Müfettişlik, kazma, kürek, çadır, hastane, sedye ve pansuman malzemesi gönderdi. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Ankara Numune Hastanesinden bir operatör ile yardımcı elemanları deprem bölgesine görevlendirdi. Ülkenin çeşitli illerinden para ve gıda yardımları ilerleyen günlerde aralıksız devam etti. (Cumhuriyet, 09.06.1946).

10-13 Haziran tarihleri arasında Sağlık ve İçtimai Yardım Bakanı Dr. Sadi Konuk, Bayındırlık Bakanı Sırrı Day ile Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan, Varto'da depremzedeleri ziyaret ettiler. Gıda maddesi ve çadır yardımları durmaksızın devam etmekteydi. Depremzedelere 15 günlük gıda yardımı yapılmıştı. Açılan iki pansuman merkeziyle hafif yaralıların tedavisi yapılmaktaydı. Ağır yaralılar Muş hastanesine nakledilmişlerdi. Bunun yanında Ankara'dan gelen operatör doktor Muş Hastanesinde görevine başlamıştı. Hükümet, depremzedelere ayni ve nakdi yardım yaparak evlerin yeniden yapılmasına yardımcı olacaktı. Varto depremi Van'da da hasara neden olmuş, 8.000 kişi evsiz kalmıştı. Bakanlar, Van depremzedelerini ziyaret etmek için Varto'dan Van'a geçtiler. (Cumhuriyet, 13.06.1946: 3)

Mühendislerden oluşan bir heyet bölgenin yapı işlerini incelemek üzere köylere hareket etti. Ancak dolu ile karışık olarak yağan yağmur heyetin köylere gitmesine engel oldu. Depremzedelere ilk olarak ordudan çadırlar temin edilmişti. Ancak açıkta kalmış birçok depremzede bulunmaktaydı. Depremden sonraki iki hafta boyunca yağan şiddetli yağmur ve dolu

[2] Feyzi Kalfagil 1910 yılında Diyarbakır'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Türkçe öğretmenliği ve hâkimlik yaptı. Elazığ Müdde-i Umûmî Muavini, Elazığ Sulh Hâkimi, Siirt Cumhuriyet Savcılığı, Diyarbakır Toprak Mahsulleri Müşavir avukatı, serbest avukatlık, VII. Dönem Erzincan, VIII. ve XIII. Dönem Diyarbakır Milletvekilliği yaptı. 1996 yılında hayatını kaybetti. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 854).

yardımları engelliyordu. Çadırların ulaşamadığı halk yorgan ve battaniye altında ısınmaya çalışıyordu. Yardım otobüsleri çamurlu yollarda ilerlemekte güçlük çekiyor ve köylere yardımlar ulaştırılamıyordu. (Cumhuriyet, 15.06.1946).

Depremin şiddetine göre mal ve can kaybı beklenenden fazla olmuştu. Bunun en büyük sebebi yapı sisteminin ve kullanılan malzemenin iptidai olmasından kaynaklanmaktaydı. (Taşman, 1946: 287). Varto merkez ve tüm köyleri yaşamlarını çadırlarda geçiriyorlardı. Üretim malzemeleri hasara uğradığından bölge halkına orak, çekiç, testere, çivi ve kereste gönderilmesi istenmekteydi. (Cumhuriyet, 22.06.1946). Şiddetli deprem birçok can almış, ocaklar yıkılmıştı. Kimisi aile fertlerinin tamamını kaybetmişti. Felaketten kurtulanlar arasında akli dengesini yitirenlere rastlanıyordu. (Cumhuriyet, 18.06.1966).

Felakete uğrayanların en öncelikli ihtiyaçlarından birisi ekmekti. Bunun için zarar gören veya yıkılan değirmenlerin tamir ve yeniden inşasına öncelik verildi. Vali ve vekillerin yönlendirmesiyle hasar gören değirmenler hızlıca onarılarak ihtiyaç duyulan ekmeklik un halka dağıtıldı. Altı değirmene[3] 300'er lira yardımda bulunuldu. (BCA, 490.1.0.0.1585.466.4, 1947).

Depremin yerle bir ettiği Varto'da sosyo-ekonomik hayat büyük bir yara aldı. Varto ilçesinin 71 köyünde 1.140 mükellefin yüzde yüz zarar gördüğü tespit edildi. 1.140 mükellefin 1941-1946 yıllarına ait yol vergisi, 1.558 mükellefin; arazi vergisi, 146 mükellefin; bina vergisi, buhran vergisi ve müdafaa vergisi kaldırıldı. (BCA, 030.18.01.02.116.22.2, 22 .03.1948). 21 Kasım 1949 tarihinde alınan başka bir kararla depremden zarar gören 3.833 mükellefin ruhsat tezkeresi, karne harcı, kazanç vergisi, hayvan vergisi, mahkeme harcı, zam cezalar, veraset ve intikal vergisi, fevkalade zam ve buhran vergilerinin alınmamasına karar verildi. (BCA, 030.18.01.02.120.82.4, 1949).

2. 10 Eylül-25 Ekim 1959 Depremleri

Varto kazasının Kargarut köyünde 10 Eylül 1959 tarihinde akşama doğru deprem yaşandı. 30 ev oturulmayacak kadar hasar gördü, bir kişi ağır yaralandı. Deprem Muş ve Bitlis'te hissedildi. (Cumhuriyet, 11.10.1959).

Muş ilinin Varto ilçesinde sık sık gerçekleşen depremler Erzurum ilinin Hınıs ilçesinde de hissedilmekteydi. 25 Ekim 1959'da Hınıs ve Vartoluları deprem 18.05'te akşam yemeğinde yakaladı. Depremde Hınıs'ın Kurtkozu (Alınteri) köyünde 12 kişi öldü, 7 kişi yaralandı. Varto'nun Kerez ve Koskor köylerinde 4 ölü 1 yaralı vardı. Binden fazla bina yıkıldı. Ertesi gün saat 23.30'da yine merkezi Kurtkozu (Alınteri) olan bir deprem daha yaşandı. Sarsıntıdan korkan halk korkudan yağmura rağmen çadırlara dahi giremiyordu. Ordu birlikleri deprem bölgesine 4.000 ekmek ve 400 çadır, Kızılay'da 19 çadır ve 1.100 battaniye gönderdi. Şiddetli yağan yağmurun etkisiyle hava sıcaklığı eksi 20 dereceye kadar düştü. Deprem bölgesinde halk açlıkla mücadele edebilirken barınma sorununu çözemiyor ve ekmekten ziyade çadır ve battaniye istiyordu. (Milliyet, 27.10.1959; Şark Telgraf, 28.10.1959).

Muş merkezde yayın hayatını sürdüren Şark Telgraf gazetesinde yer alan bilgilere göre bahsedilen yardımın sınırlı sayıda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Habere göre Varto'nun 21 köyünde deprem hasara neden olmuştu. Yapılan yardımlar ise 100 takım elbise, 100 palto, 50 manto, 600 battaniye, 10 ton pirinç ve 5 ton margarinden ibaretti. Gazete muhabirlerinin hasar gören köylerde yaptıkları incelemelerde gönderilen elbiselerin yırtık olduğu görülmüştü.

[3] Anlaşıldığı kadarıyla deprem bölgesindeki tüm fırınlara yardım yapılmamıştır. Üstükran köylü Sabri Uzunboy yıkılan değirmenini iki haftada tamir ederek vali ve vekillerin emriyle halka un verdiğini, bundan dolayı borçlandığını ancak kendisine yardım yapılmadığı için CHP Sekreterliğine müracaat etti. Bunun üzerine CHP Genel Sekreteri adına Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu Muş CHP teşkilatından bilgi istedi. CHP İl İdare Kurulu Başkan Vekili Mustafa Dizdaroğlu ise bahsedilen şahsın maddi durumunun iyi olduğundan bahsederek yardım edilmediğini merkeze bildirdi. (BCA, 490.1.0.0.1585.466.4. (18.04.1947).

Depremzedelere gönderilen 15 kg pirinç ve bir battaniyenin ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzak olduğu belirtilmekteydi. Birçok depremzedeye çadır dahi verilmediği ifade ediliyordu. Halk, soğukların şiddetlendiği bir dönemde hasarlı evlerini onarabilmek için kereste, çivi, kazma, kürek ve maddi yardım bekliyordu. Şark Telgraf gazetesi yazarı Hınıs'a yapılan yardımların Varto'ya yapılmadığını ileri sürüp, yapılan yardımları yeterli görmüyordu. (Şark Telgraf, 13.11.1959).

Depremde Hınıs'ta 2.000'den fazla ev hasar görmüştü. Afetler Kanununa göre yıkılan binaların devlet yardımıyla yapılması gerekiyordu. Ancak yardımlar ipotek karşılığı yapılmaktaydı. Bölgede birçok köyün kadastro işlemleri bitmediğinden yardımlardan faydalanmaları mümkün değildi. Bunun için bir an evvel kadastro işlemlerinin tamamlanması istendi. (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 14.07.1966: 738-739). Bayındırlık ve İskân Bakanlığı depremde Hınıs'ta yıkılan 140 ev için yeni bina yapımına oldukça gecikmiş olarak 1963 yılında başladı. 7 Mart 1966 tarihinde gerçekleşen depremde henüz çatıları yapılmamış olan bu binaların depreme dayanıklı olmadığı görüldü. (Albayrak, 09.03.1966).

15 Şubat-1 Mart 1960 tarihleri arasında Muş'ta yer yer depremler görüldü. 28 Şubat'ta saat 02.30'da meydana gelen depremde can kaybı ve yaralanma olmasa da merkez kazada iki ağıl yıkıldı. Kızılay, bölgeye 222 çadır, 100 battaniye gönderdi. (Şark Telgraf, 04.03.1960).

3. 7 Mart 1966 Öncü Depremi

7 Mart 1966 tarihinde Varto ve Hınıs'ta bir deprem daha gerçekleşti. Deprem saat 03.15'te başlamış ve 10 saniye sürmüştü. Deprem sonucunda 15 kişi hayatını kaybetti. (Albayrak,16.03.1966). Hayatını kaybedenlerden 10 kişi Hınıs'ın Kolhisar, Ağgelin ve Bayır köyündendi. 27 köyde 600 ev hasar gördü. Kar sebebiyle yolları kapalı olan bazı köylere ulaşılamadı. Varto'da ise 5 kişi hayatını kaybetti. (Şark Telgraf, 08.03.1966). Varto'nun Tepe köyünde 3 kişi öldü, 15 kişi yaralandı ve 72 ev tamamen yıkıldı. Akkonak ve Koton köylerinde de birer kişi hayatını kaybetti ve 20 kişi de yaralandı. Alaaddin Paşa Camiinin minaresi çatladı ve şerefesi yıkıldı. Deprem Bitlis'te de hissedildi. Tatvan ve Ahlat ilçelerinde yüzlerce ev yıkıldı. Ayrıca Erzincan, Samsun, Islahiye, İskenderun ve Trabzon'da depremler hissedilmekle beraber bir zarar oluşmadı. (Milliyet, 08.03.1966).

Depremde Hınıs ve Varto'da 2.380 ev ya yıkılmış ya da oturulamaz durumdaydı. Hınıs'ta yıkılan 1.200 evin 240'ı merkezde, geri kalanı da köylerdeydi. Varto'da ise 14'ü merkezde olmak üzere 66 köyde 1.180 ev yıkılmıştı. Ayrıca yüzlerce hayvan telef olmuştu. Varto'da yaralanan depremzedelerden bir kişinin daha ölümüyle birlikte depremde hayatını kaybedenlerin sayısı 16'ya yükseldi. (Milliyet, 09.03.1966). Her taraf karla kaplı olduğundan evlerine giremeyen depremzedelere acil yardım yapılması gerekiyordu. Varto Belediye Başkanı Celal Aydınoğlu, Kızılay Genel Merkezi'nden yardım istedi. Bunun üzerine Erzurum Kızılay Transit Deposu'ndan 75 çadır ve 200 battaniye Varto'ya gönderildi. (Cumhuriyet, 08.03.1966). Depremden üç gün sonra bölgede can kaybının yaşanmadığı şiddetli bir deprem daha oldu. Bu depremde Varto'da hasarlı evlerin birçoğu yıkıldı. (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 15.03.1966).

8 Mart 1966 tarihinde İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu Varto'ya geldi. Menteşeoğlu, ev ve ahırlarının tamamına yakınının yıkıldığı ve en fazla can kaybının olduğu Tepe köyünde incelemelerde bulundu. Tepe köyünde 50 çadır kurulmuştu. Bakan Tepe köyünden Varto ilçesine geçti, burada bir tahta üzerine "Ekmek su istemiyoruz, çadır istiyoruz" yazısı ile karşılaştı. Bunun üzerine Menteşeoğlu, Kızılay merkezinden 1.500 çadır daha istedi. (Şark Telgraf, 09.03.1966). Menteşeoğlu'nun yıkılan tüm evlerin yerine yenilerinin yapılacağını vaat etmesi halkta büyük bir sevinç yarattı. Halk yapılacak evlerin çatılarının kiremitten değil bölgenin iklim koşullarına daha uygun olan sacdan yapılmasını talep etmekteydi. (Şark Telgraf, 10.03.1966).

Muş'ta yayın hayatını sürdüren Şark Telgraf gazetesine göre depremin yaralarının sarılmasında Vali Mustafa Uygur olağanüstü bir gayret gösterirken aynı gayretin alt kademedeki idarecilerde görülmediği ifade edilmekteydi. Özellikle depremzedelere yapılan yardımların

dağıtımında adalet gözetilmiyordu. (Şark Telgraf, 17.03.1966). 60 hanelik Tepe köyüne 30 adet yırtık battaniye gönderilmişken Kızılay'ın yaptığı yardımı idare etmekte görevli olan kişilerin yeni giysi ve battaniyeleri depremzede olmadığı halde eşe dosta dağıttıkları ileri sürülmekteydi. Gazete, yardımları dağıtanlar hakkında soruşturma açılmasını istedi. (Şark Telgraf, 12.04.1966).

Felaketzedelere bir darbe de hırsızlar vurdu. Tepe köyü halkının bir kısım eşyası hasarlı evlerden çalındı. (Şark Telgraf, 01.06.1966). Depremden zarar görenler için bir taraftan da yeni konutlar yapılıyordu. Ancak evlerin baştan savma yapıldığı iddia edilmekteydi. (Şark Telgraf, 11.07.1966).

Evleri yıkılan yüzlerce aile için çadırlar yeterli değildi. Bunun için askeri birlikler, Devlet Demir Yolları ve diğer resmi kuruluşlardan çadırlar toplanarak depremzedelere verildi. Muş'taki hasarın tespitine Van'daki Afet Bölge Müdürlüğü görevlendirildi ve salgın hastalıklara karşı önlem alındı. (Kızılay Dergisi, Mart 1966: 5).

Varto'da inceleme yapan Adalet Partisi Cumhuriyet Senatosu Muş üyesi İsa Bingöl,[4] gördüklerini mecliste dile getirdi. İsa Bingöl, Varto depreminde 72 köyde 8 ölü, sayısız yaralı 2.000'den fazla da hasarlı evin olduğunu, çok sayıda hayvanın telef olduğunu, halkın ısınma, beslenme ve hayvanlarını doyurmada sıkıntı çektiğini ifade etti. Köylerde; çamur harçlı, kerpiç veya dere taşı ile yapılmış toprak damlı evlerin çoğu yıkılmıştı. Modern köy okulları bile içine girilemeyecek derecede hasar görmüştü. Okulların duvarları çatlamış, yer yer çöküntüler oluşmuştu. Evlere girmeye kimse cesaret edemiyordu. Kağnıların üzerine halı ve kilim örtülüyor, barınak haline getirilerek yaşam alanı yaratılıyordu. Halkın bir kısmı ilk etapta askeriyenin gönderdiği 500 adet çadırda kalmaktaydı. Ardından 1.500 çadır daha gönderilmişti. İsa Bingöl, çadırlarda barınan 2.000 ailenin bir an evvel sağlam evlere kavuşmaları için harekete geçilmesi gerektiğini bildirdi. Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Genel Müdürlüğünden Murat vadisi yolunun derhal normal bakıma alınmasını, Köy İşleri Bakanlığı ve Yol Su Elektrik Genel Müdürlüğü'nün özel bir programla köy yollarını araçların geçebileceği genişliğe getirmesini istedi. Ayrıca Ziraat Bankası'nın, ödeme gücünü kaybetmiş kişilerin borçlarını erteleyerek yeni krediler açması gerektiğini ifade etti. Sanayi Bakanlığının da halıcılığı kredilerle desteklemesini istedi. Ayrıca afetlerde yapılacak devlet yardımlarının çeşitli formalitelerle yavaşlatıldığını, bunun için *Tabii Afetler Kanununun* bir an evvel çıkarılmasını talep etti.[5] (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 15.03.1966).

Felaketzedeler adına Niyazi Yetkiner, Recep Öner, Reşit Tunçkaya ve Aydın Sayın'dan oluşan bir heyet Başbakan Süleyman Demirel ile görüşmek için Ankara'ya gitti. Başbakanla bir türlü görüşemeyen heyet 13 Mayıs 1966'da Başbakanlık makamına Varto'nun durumunu bildiren ve yardım talebinde bulunan bir dilekçe verdi. Varto merkez ve köylerinde hasarın % 60 ile % 100 arasında değiştiğini, Tepe ve Bağiçi köylerinde bu oranın % 100 olduğunu, yiyeceklerin enkaz altında kalmasından dolayı halkın aç ve perişan düştüğünü, halkın çadırlarda yaşamaya çalıştığını ancak yaşlı ve çocukların bu duruma dayanamadıkları bildirildi. En kısa sürede mesken ihtiyacının

[4] İsa (Hisan) Bingöl, 1919'da Muş'ta doğdu. 1938'de Diyarbakır Lisesini, 1942'de Yüksek Ziraat Enstitüsü Orman Fakültesini bitirdi. 1942-1943'te Tunceli Orman Müdürlüğünde çalıştı. 1940 ve 1950'li yıllarda Orman, Karayolları ve Su İşleri Müdürlüklerinde çalıştı. 1963 yılında Fransız teknik yardımından faydalanarak Fransa'ya gönderildi. 12 Kasım 1963'te Türkiye'ye dönüşünde DSİ X. Bölge Müdürlüğündeki görevine devam etti. 7 Haziran 1964 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Adalet Partisi adayı olarak Muş üyeliğine seçildi. Senatoda bayındırlık, ulaştırma, imar ve iskân komisyonlarında üye, mali ve iktisadi işler komisyonunda üye ve sözcü olarak çalıştı. Ağustos 1966'da Bulgaristan'ı ziyaret eden parlamento heyetinde bulundu. 18 Nisan 1967'de Avrupa Konseyi İstişari Meclisinin XIX. Dönemi için TBMM Heyetine seçilerek 1967 yılı Haziran-Eylül toplantılarına katıldı. Naim Talu'nun 15 Nisan 1973'te kurduğu kabinede Orman Bakanı oldu. Bu görevi 26 Ocak 1974'e kadar sürdürdü. 14 Ekim 1973 tarihindeki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona erdi. Bkz. (Çoker, 1998: 617-618).

[5] Esasen Tabii Afetler Kanunu 1959 yılında *"Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısiyle Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun"* ismiyle yasalaşmıştı. Bkz. Resmi Gazete, 25.05.1959, s. 21695-21699. Ancak bu kanunun daha işlevsel hale getirilmesi gerekmekteydi.

karşılanmasını, felaketzedelerden Almanya'ya işçi olarak gitmek isteyenlere öncelik tanınmasını, banka borçlarının ertelenerek yeni kredilerin verilmesini, arazi vergisinin o yıl için alınmamasını, içme suyu bulunmayan Tepe köyüne içme suyunun teminini, yıkılan köylerde camii ve okul inşa edilmesini istediler. Başbakanlık verdiği cevapta; ağır hasara maruz kalan sekiz köyün iskâna tabi tutulacağını, Tepe ve Bağiçi köylerinin de bu köylerden olduğunu, bundan dolayı yeni köyler kurulduktan sonra okul inşasının yapılacağını ifade etti. Borçların ertelenmesi ve yeni kredi verilmesi yönünde çalışmaların devam ettiğini, camii yapımı için Muş valiliğine bir müracaatın olmadığını, talep edildiği takdirde gerekenin yapılacağını bildirdi. (BCA, 30.1.0.0.1.19.758.8, 16.05.1966).

4. 11 Temmuz 1966 Öncü Depremi

11 Temmuz 1966 saat: 02.10'da 15 saniye süren bir deprem yaşandı. Depremin merkez üssü Varto'nun Bağiçi Köyü idi. Depremde, 12 kişi öldü, 15 kişi de ağır şekilde yaralandı. 10 köyde evlerin % 90'ı yıkıldı, 50 köyde de büyük hasar oluştu. (Akşam, 13.07.1966). Halkın büyük kısmının yaylalarda bulunması ve dört ay önce gerçekleşen deprem dolayısıyla temin edilen 3.000 adet çadırın kullanılıyor olması can kaybını düşürdü. (Milliyet, 13.07.1966). Bir gün sonra saat: 12.10'da şiddetli bir deprem daha oldu ve bir kişi daha hayatını kaybetti. Tepe köyünde 20 cm genişliğinde yüzlerce metre uzunluğunda çok sayıda çatlaklar oluştu. Yetkililer evlerde oturmayı yasaklasa da bölgede yılanların çokluğu halkı evlerde oturmaya zorluyordu. (Milliyet, 14.07.1966). 13 Temmuz'da saat 12.45'te gerçekleşen sarsıntıda Özenk köyünde 3 ev hasara uğradı. Biri ağır olmak üzere iki kişi daha yaralandı. (Cumhuriyet, 14.07.1966).

7 Mart depreminde bölgeye gelen jeologlar "burada oturulamaz, bu köyler fay hattı üzerinedir" dedikleri halde sonradan gelen jeolog heyeti "depremler dört yıllık aralıklarla oluşur, hiçbir şey olmaz evlerinize girebilirsiniz" dediler. Bunun üzerine köylüler hasarlı evlerini onararak içinde oturmaya başladılar. (Kocadağ, 1967: 36). 11 Temmuz depremi birinci jeolog heyetini haklı çıkardı. Deprem dört yıl sonra değil dört ay sonra geldi.

Bölgede asayiş tam olarak sağlanamıyordu. Bölgeye yardıma gelen iki kamyon, asker giysili ve silahlı dokuz şaki tarafından soyuldu. (Milliyet, 14.07.1966: 3). Özellikle depremden etkilenen ve dört aydır çadırlarda yaşamak durumunda olan Tepe köylüler can ve mal güvenliğinden endişe duymaya başladılar. Çobanlar koyun sürülerini otlatmak için uzaklara götüremiyordu. Köylüler geceleri altışar kişilik devriye kolları oluşturarak güvenliklerini sağlamaya çalışıyorlardı. Köye karakol yapılması veya silah dağıtılması önerilmekteydi. (Şark Telgraf, 15.07.1966). Cumhuriyet Halk Partisi Muş Milletvekili Nermin Neftçi[6], depremzedelerin sorunlarını tespit etmek için 14 Temmuz 1966 tarihinde Varto'ya geldi. (Şark Telgraf, 14.07.1966).

Yeni Türkiye Partisi Erzurum Milletvekili Nihat Diler[7], temmuz ayında Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Hınıs ve Varto'da hükümetin depremin yaralarını sarmada sorumluklarını yerine getiremediğini bildirdi. 2.000'den fazla evin hasarlı olduğu Hınıs'ta, orta hasarlı binaların yardımdan faydalanamadığını, ağır hasarlı bazı binaların da orta hasarlı gösterildiği uyarısında bulundu. Ayrıca Afetler Kanunu'na göre yardımlar ipotek karşılığında yapıldığından ve birçok bölgede kadastro işlemleri tamamlanmadığından ödenek ayrılamamış birçok afetzede bu yüzden yardımdan faydalanamamıştı. Hükümetin prensip olarak karara bağladığı afetzedelerin çalışmak için yurtdışına öncelikli olarak gönderilmeleri bölgede uygulanmamıştı. Nihat Diler, hükümetin ekim ayına kadar konutların hazır olacağını vaat ettiğini, halkın da buna güvenerek akrabalarının yanına gitmediği ya da ev yapımına girişmediğini bildirdi. Hükümet yardımını bekleyen

[6] Nermin Neftçi; 1924 yılında İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Avukatlık ve yazarlık yaptı. 13 ve 14. Dönem Muş Milletvekili oldu. 20.08.2003 tarihinde hayatını kaybetti. Bkz. (TBMM Albüm, 2010: 880).

[7] Mustafa Nihat Diler, 1926 yılında Erzurum'un Hınıs ilçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Bingöl; Terme, Muş, Solhan, Tekman, Karayazı gibi yerlerde savcı ve hâkimlik yaptı. XII. ve XIII. dönemde Yeni Türkiye Partisi'nden Erzurum milletvekili seçildi. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 856).

depremzedeleri, hasat mevsiminden sonra kış karşılayacak ve insanlar ölümle yüz yüze kalacaktı. Zaman varken hükümetin kadastro işlemlerini bitirmesini, orta derecede zarar gören binaların da yardımdan faydalanmasının sağlanmasını, felaketzedelerden Almanya'ya işçi olarak gitmek isteyenlere öncelik tanınmasını, binaların yapılmasına bir an evvel başlanılmasını istedi. (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 14.07.1966: 738-739).

7 Mart depreminden sonra fay hattı üzerinde bulunarak ağır hasar gören 600 ev için Muş ovasında ve Varto merkezinde konut yapımına başlanmıştı. Ayrıca "kendi evini yapana yardım" prensibi çerçevesinde 1.400 haneye hasar derecesine göre 700 ila 1.500'er lira kredi verilmesi kararı alınmıştı. Jeologların ifadelerine göre depremin dörder senelik periyotlarla oluştuğu dikkate alınarak geçici çözümler üretildi. 7 Mart depreminden sonra afetzedelere 3.000 çadır dağıtılmamış olsaydı ölü sayısı 12 değil yüzleri bulacağı kesindi. Hasarlı olan 1.400 evin durumu kritikti. Bu aşamada hasarlı evlerin onarılması doğru değildi. Bunun yerine derhal yenilerinin yapılması gerekmekteydi. 7 Mart depreminde 8, 11 Temmuz depreminde sonra 10 köy halkının evlerini terk etmeleri ya da depreme karşı koyabilecek tarzda konutların hızlıca yapılması gerekiyordu. (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 20.07.1966: 234-235).

Muş Milletvekili Nermin Neftçi, Millet Meclisi'nde verdiği dört adet yazılı önergeyle Varto'da eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda hükümetin faaliyetlerini bildirmesini istedi. Temmuz ayının son haftasıyla Ağustos ayının ilk haftasında bakanlıklar Neftçi'nin yazılı önergelerine yazılı olarak cevap verdiler. Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz[8]; 7 Mart depreminde Varto'da dört köy okulunun tamamen yıkıldığını yedi köy okulunun da kısmen hasara uğradığını bildirdi. Yeni okulların inşası ve hasarlı olan okulların da tamirinin valiliğe ayrılan bütçeden yapılmasını, mayıs ayında Muş valiliğine emredildiğini bildirdi. Sağlık Bakanı Edip Somunoğlu[9]; Varto hastanesine alınan Simens röntgen cihazının kurulumunu İstanbul'da bulunan Rıza Derviş Müessesesinin yapması gerektiğini, müessesenin 56 adet röntgen cihazını bir program dâhilinde kuracaklarını, Varto hastanesine röntgenin en geç 20 Ağustos'ta kurulacağını ifade etti. Ayrıca hastanede hâlihazırda bir röntgen cihazının hizmet verdiğini bildirdi. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği Muş ilinde 20 sağlık ocağının yapımının planlandığını, bunların 19'unun faaliyette olduğunu, bu sağlık ocaklarında 20 pratisyen hekimle 60 ebenin bulunması gerektiğini,14 hekimin çalışmakta olduğunu, 8 hekimin de tayin işlemlerinin devam ettiğini, 54 ebenin görev yaptığını, eksik kadroların zamanla doldurulacağını bildirdi. Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem[10] de; Varto depreminde zarar gören ve işsiz kalan kişilerin yurtdışına öncelikli olarak gönderileceklerini, valilikten aldıkları listede bulunan 73 kişinin yurt dışına gönderileceğini ifade etti. (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 02.12.1966: 338-340).

İç iskâna tabi olup yeni yapılan evlere taşınacak olan depremzedeler konutlar tamamlandığında muhtemel depremlere karşı güvende olacaklardı. Ancak hafif hasarlı ev sahiplerine 500 lira onarım yardımı yapılmıştı. Onarım yapılan evlerin olası bir depremden sağlam

[8] Orhan Dengiz; 1918 yılında Uşak'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Yüksek Öğretmen Okulu Coğrafya Bölümünü bitirdi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 10, 13, 14, 15. dönemlerde Uşak Milletvekili oldu. 30 ve 36. Hükümetlerde Millî Eğitim Bakanlığı yaptı. 1985 tarihinde öldü. (TBMM Albümü, 2010: 1019)

[9] Osman Edip Somunoğlu; 1904 yılında Erzurum'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. Tercan ve Akçaabat hükümet tabipliği görevlerinde bulundu. 3 Haziran 1946'da Gümüşhane, 19 Aralık 1949'da Denizli, 2 Ocak 1953'de Eskişehir Sağlık Müdürü oldu. 31 Ocak 1956-31 Mayıs 1960 tarihleri arasında Erzurum Belediye Başkanlığı yaptı. 30 Temmuz 1960'da Trabzon Sıtma Savaş Bölge Başkanlığına tayin edildi. 3 Eylül 1962'de Trabzon Sağlık Müdürü oldu. 25 Kasım 1963 tarihinde isteği üzerine emekliye ayrıldı. 1964 yılında Adalet Partisi (A.P.) Senato adayı olarak Erzurum üyeliğine seçildi. 1965 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına atandı. 3 Nisan 1967'de istifa etti. 1973'de Senato üyeliği sona erdi. Maliye Bakanlığı, Emlak Kredi Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi kurumlarda çalıştı. 1982 yılında hayatını kaybetti. (Çoker, 1998: 561-562).

[10] Ali Naili Erdem; 1927 yılında İzmir/Kemalpaşa'da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Avukatlık ve yazarlık yaptı. Adalet Partisi'nin kurucu üyesidir. 12, 13, 14 ve 15. Dönem İzmir milletvekilidir. 29. Hükümet Sanayi, 30. ve 36. Hükümet Çalışma, 39. Hükümette Millî Eğitim Bakanıdır. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 996).

çıkmaları zordu. Sürekli sarsıntılara maruz kalan Varto'da yeni konutlar yaparak kalıcı bir çözüm üretmek zorunluydu. (Şark Telgraf, 04.08.1966).

11 Temmuz depreminden sonra Tepe ve Bağiçi köyleri Muş'ta, diğer beş köy için de Varto'da evler yapılarak iç iskâna tabi tutulacaklartı. Ancak köylüler böyle bir çözümü istemiyorlardı. 50 kilometre uzaklıktaki Muş'a yerleşen aileler tarlalarını nasıl ekeceklerdi ya da hayvanlarına nasıl bakacaklardı? Onlar bir sanayi bölgesine yerleştirilip, iş istiyorlardı, ya da köylerindeki toprağa karşılık olarak başka bir bölgeden tarım arazisi verilmesinin kendileri için daha uygun olacağına inanıyorlardı. (Kocadağ, 1967: 36).

5. Büyük Yıkım; 19 Ağustos 1966 Depremi

7 Mart ve 11 Temmuz 1966 tarihlerindeki depremlerle sarsılmış olan Varto, tarihindeki en ağır tahribatı 19 Ağustos 1966 tarihinde saat 14:22:10'da 20 saniye kadar süren depremde yaşadı. (Ergünay, 1967: 9). Dalgalar halinde gelen sarsıntılar yerin kabuğunu çatlatacak şiddetteydi. Deprem anında ayakta durmak mümkün değildi. Yere düşenlerin doğrulma çabaları boşunaydı. Duvarlar çatırdaya çatırdaya devrilip yok oluyordu. İnsanlar şaşkınlık içinde sağa sola feryat ederek kaçışmaktaydılar. Binaların büyük bir kısmı yıkıldı ve etrafı bir duman bulutu sardı. Köpekler aralıksız uludu. Yamaçlardan kayalar yuvarlandı. (Kocadağ, 1967: 6). Dağları yaran korkunç deprem, Yarlıstı yakınlarında suni bir göl oluşturdu. (Hürriyet, 27.08.1966,).

Varto'da 2.101 kişi hayatını kaybetti, 1.246 kişi de yaralandı. Diğer şehirlerin ilçe ve köylerindeki vefatlarla birlikte 2.517 kişi hayatını kaybetmiş, 1.420 kişi yaralanmış, 20.007 mesken de yıkılmış veya ağır hasara uğramıştı. (DBMAKR, 1967: 8, 27).

Depremlerin yarattığı tahribatı genellikle kamuoyu ilk birkaç gün kavrayamamaktadır. Binlerce kişinin hayatını kaybettiği Varto depreminden bir gün sonra yani 20 Ağustos 1966 tarihli gazete haberlerinde; Hınıs ve Varto'da gerçekleşen depremde birkaç kişinin hayatını kaybettiği yer almaktaydı. (Ulus, 20.08.1966). Bu durumun en büyük sebebi cenazelerin enkaz altından çıkarma işlerinin günler, hatta haftalar almasından kaynaklanmaktaydı. İletişim ve ulaşım imkânları deprem tarihinde Türkiye'de oldukça sınırlıydı. Köylerin ne durumda oldukları hemen öğrenilemiyordu.

Deprem şiddetli olmuş birkaç bina dışında tüm Varto, yerle bir olmuştu. Varto kaymakamı, 3.500 nüfuslu Varto'da, ortalıkta sadece 300-500 kişinin gezdiğini, bundan dolayı ölü sayısının artmasından endişelendiğini bildirdi. İmar-İskân Bakanı Haldun Menteşoğlu ve Sağlık Bakanı Dr. Edip Somunoğlu deprem akşamı Varto'ya ulaşıp incelemelere başladılar. Ertesi gün Başvekil Süleyman Demirel[11], Dâhiliye Vekili Faruk Sükan[12], Çalışma Vekili Ali Naili Erdem, Erzurum'dan Varto'ya geçtiler. Deprem için ilk yardımlar; 3. Orduya bağlı birlikler ve Kızılay tarafından yapıldı. Devam eden depremler, seyir halindeki araçların kaza yapmasına sebep oluyordu. 20 Ağustos'ta Hınıs'a yardım götürmekte olan bir askeri kamyon, Ağveren gediğinde uçuruma yuvarlandı. Kaza sonucunda bir astsubay ve iki er, hayatını kaybetti. (Albayrak, 20.08.1966).

[11] Süleyman Sami Demirel; 1924'te Isparta'da doğdu. 1949 yılında İstanbul Üniversitesinden İnşaat Yüksek Mühendisi olarak mezun oldu. Amerika'da araştırmalar yaptı. 1955 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu. 1964 yılında Adalet Partisi Başkanlığına seçildi. 10 Ekim 1965 genel seçimlerinde Adalet Partisi birinci parti oldu, 27 Ekim 1965 tarihinde 41 yaşında başbakan oldu. 12 Mart 1971 muhtırasıyla başbakanlıktan ayrıldı. 1975 yılında yeniden başbakan oldu. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra 7 Kasım 1982'de kabul edilen anayasa ile Demirel'in on yıl siyaset yapması yasaklandı. 6 Eylül 1987 tarihindeki referandumla siyaset yapma yasağı kalkınca, 24 Eylül'de Doğru Yol Partisi genel başkanı oldu. 1991 yılında tekrar başbakan oldu. 1993 yılında Turgut Özal'ın ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığına seçildi. 2000 yılında cumhurbaşkanlığı görev süresi doldu. 2015 yılında öldü. Bkz. (Karakoç, 2016: 315-318).

[12] Faruk Sükan; 1921 yılında Karaman'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Doktorluk ve belediye başkanlığı yaptı. 12, 13, 14, 15 ve 16. dönemde Konya milletvekili seçildi. 29. Hükümet Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, 30. Hükümet İçişleri Bakanı, 42. Hükümet Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 2005 yılında öldü. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 1068).

Deprem felaketini haber alan Kızılay Genel Merkezi tüm teşkilatına alarm işareti vererek depolarını, kan merkezlerini ve şubelerini harekete geçirdi. Depremden yarım saat sonra Erzurum deposundan ilk yardım malzemeleri felaket bölgesine gönderildi. (Akın, 1967: 38).

Depremzedelere yapılan yardımlar düzensizdi. Bu düzensizliğe son vermek için Kızılay girişimde bulunsa da bir netice alamadı ve işi askeri birliklere bıraktı. Yiyecek ve giyecek maddeleri askeri araçlarla köylere götürülüp göz kararı dağıtılıyordu. Daha sonraları dağıtım işi sivil kişilere verildi. Listelere göre köylere ait eşyalar köy muhtarına teslim ediliyordu. Ancak birçok köylü hiç yardım yapılmadığından kaymakamlığa şikâyete geliyordu. Köylülerle muhtarlar arasında kavgalar eksik olmuyordu. Uzun bir süre boyunca depremzedelerin yarısı, en çok ihtiyaç duyulan çadıra kavuşamadılar. (Kocadağ, 1967: 22).

Depremin ikinci gününde sarsıntılar devam etmekteydi. Halk ceset kokuları içinde sokakta yaşamını sürdürmeye çalıştı. (Akşam, 22.08.1966). Askeriye ve çeşitli vilayetler tarafından Varto'ya ekmek ve karpuz gönderilmişti. Ekmekler ailelerin nüfus adedine göre eşit dağıtılmıyordu. Beş yerine 10 ekmek alan aile olduğu gibi hiç ekmek alamayanlar da vardı. (Kocadağ, 1967: 21). Yapılan yardımlardan bazıları gereksizdi. Örneğin süttozu halk tarafından beğenilmediğinden sokaklarda yığınla bulunmaktaydı. Kamyonlarla gelen ekmekler ise bayattı. (Neftçi, 1997: 96).

Millet Meclisi, tatil dönemindeydi. Adalet Partisi Erzurum Milletvekili Turhan Bilgin[13], mevcut bütçeyle depremden zarar görenlere gerekli yardımı yapmanın imkânsızlığını dile getirerek Millet Meclisini olağanüstü toplantıya çağırdı. Aynı günlerde İran ve Irak'ta kolera salgını görüldüğünden sınır vilayetlerde gerekli sağlık önlemleri alındı. Muş Yüksek Öğrenim Gençliği, Doğu'da vukua bulan depremin yarattığı büyük üzüntüyü milletçe paylaşmaya, depremin açtığı yarayı birlikte sarmaya çağırarak 22 Ağustos 1966 gününü bütün yurtta "Milli Yas" olarak ilan etti. (Akşam, 22.08.1966).

İkinci günden itibaren bol miktarda ilaçla birlikte askeri ve sağlık ekipleri köylere ulaşmaya başladı. Yaralılar, köylerden toplanarak helikopterlerle ilçe merkezindeki seyyar hastaneye taşındı. (Şark Telgraf, 24.08.1966). Ancak özellikle köylere yardım yetersizdi. 90 haneli Bağcılar köyüne (yaklaşık 500 kişi) depremden 24 saat sonra helikopterle ancak 24 ekmek atılabildi. (Bektaş, 1967: 15). 21 Ağustos'ta, Marmara ve Ege'de deprem oldu. Bazı binalarda hasar oluşmakla beraber can kaybı yaşanmadı. (Hürriyet, 22.08.1966).

22 Ağustosta toplanan Bakanlar Kurulunda tedbirler görüşülmüş, parlamento üyeleri birer aylıklarını yardım olarak vermeleri ve Varto'nun Yunanistan sınırına yakın bir yere nakledilmesi gündeme geldi. Depremden üç gün geçtiği halde henüz ulaşılamayan ve yardım gönderilemeyen dağ köyleri bulunuyordu. Varto merkezinde yıkılan camii, hükümet konağı ve sinema yıkıntıları henüz temizlenmediğinden buralardan yeni cesetlerin çıkmasından endişe ediliyordu. Çöken sinema binasında deprem sırasında çocuk matinesi gösterildiğinden enkaz altında en az 200 çocuğun bulduğu tahmin ediliyordu. Günde en az 50 depremin gerçekleştiği Varto'da, halk dışarıda yatıp kalkıyordu. Varto'da yaşamın güçlüğü insanları göçe zorladı ve hayatta kalanlar çevre illere göç etmeye başladı. (Cumhuriyet, 23.08.1966). Sinema enkazı altında yaşayanlar tespit edildiği halde kazma, kürek eksikliğinden enkaz hızlıca kaldırılamadı. Enkaz altında kalanlar havasızlıktan yaşamlarını yitirdiler. Ayrıca açlık sorunu ilk günlerde tam anlamıyla çözülemedi. (Akşam, 24.08.1966: 3)

Depremin ilk anında Muş Devlet Hastanesinde 8 hekim, 10 operatör doktor, 23 pratisyen doktor, 66 yardımcı sağlık personeli, bulunmaktaydı. 38 motorlu taşıt, 400 hastayı hastaneye sevk etti. Hastalardan 350'si yatırıldı ve 50'si ise ayakta tedavi oldu. Bunlardan 13'ü öldü, 31'i

[13] Turhan Bilgin; 1920 yılında İstanbul'da doğdu. Doğu gazetesinin sahibi ve başyazarıydı. 12, 13, 14. Dönem Erzurum milletvekilliği yaptı. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 919).

Erzurum, 30'u da Bitlis Hastanesine sevk edildi. (DBMAKR, 1967: 247). Muş merkezde oluşturulan çadır hastanelerde askeri hekimler depremzedeleri tedavi etmekteydi. Depremlerin arka arkaya devam ediyor olması yaralıların korku ve panik içinde çığlık çığlığa bağırmalarına sebep oluyordu. Yaralıların çokluğundan yaralar temizlenemeden tedaviye başlanıyor, kan kokusu ile kir kokusu birbirine karışıyordu. Varto ilçe merkezinde ise depremden sonra iki seyyar hastane kurulmuştu. Bunlardan biri Kızılay'ın diğeri ise Amerikan[14] hastanesiydi. (Neftçi, 1997: 95-96).

Birkaç gün şaşkınlık, düzensizlik içinde geçti. Depremin dördüncü günü ordunun yardımıyla yiyecek ulaştırılamayan köylere yiyecek gönderilmeye çalışıldı. Dağ köylerine ihtiyaç maddeleri helikopterle atılıyordu. Deprem, her ne kadar Ağustos ayında gerçekleşmiş olsa da 2.000 metreden daha fazla rakımlı birçok köyde, güneşin batmasıyla birlikte insanı titreten soğuk hava yaşamı olumsuz yönde etkiliyordu. (Neftçi, 1997: 96).

Kamu binalarının yapımında müteahhitler daha fazla kâr elde edebilmek için projelere uymayarak eksik malzeme kullanmaktaydılar. Çimento ve işçilikten kısılarak inşa edilen binalar teslim alınırken gerekli kontrollerin yapılmaması veya menfaat karşılığında eksikliklere göz yumulması gündeme gelmekteydi. Sonuçta telafisi mümkün olmayan can kayıpları yaşanmaktaydı. Umursamazlık, unutkanlık ve ihmalkârlık bir hastalık gibi kuşaktan kuşağa geçmekte ve depremi doğal bir felaket olmaktan çıkarıp, toplumsal ve siyasal bir felakete dönüştürmekteydi. (Alkan, 2003, 98).

Depremde hükümet konağı, ilkokullar, ziraat ve veteriner lojmanları ve yatılı okulun tesisleri gibi betonarme kamu binaları da yıkıldı. 1963 yılında yapımına başlanan Bölge Yatılı İlkokulu 1965 yılında tamamlanmış ve 150 öğrenci ile eğitim-öğretime başlamıştı. Depremde yatılı okulda bulunan 14 kişi hayatını kaybetti. Dokuz milyon lira harcanarak inşa eden 12 bloklu okulun sadece 3 bloğu çökmeyerek ayakta kalabilmişti. Oysa 1946 depreminden sonra daha düşük maliyete inşa edilen Kızılay'ın 20 adet kerpiç ve taş yığma memur evlerine deprem zarar verememişti. (Akdemir, 1967: 21). Yatılı okul, inşa edilirken deprem hesapları yapılmamış, zayıf malzemeli ve kötü işçilikten kaynaklı betonarme kolonlar hemen yıkılmış, gereğinden fazla kalınlıkta dökülmüş olan tavan ve tabliye betonları üst üste yığılmıştı. Ayrıca kapı ve pencere kasalarının kalın tabliye betonunu delerek çıkmış olmaları kullanılan malzeme ve işçiliğin ne kadar kötü olduğunu göstermekteydi. (Ergünay, 1967: 16). Deprem zamanında okulların tatilde olması muhtemel can kaybını azaltmıştı. Bunun yanında 7 Mart depremzedelerine Varto merkezde yapılmakta olan binaların da yıkıldığı görüldü. (Kocadağ, 1967: 20-21).

Afganistan, Yugoslavya, Tunus, İran, Bulgaristan, Kızılay, Kızılhaç ve Kızılarslan Dernekleri Kızılay Genel Merkezine, taziye bildiren ve yardım tekliflerini ileten telgraflar gönderdiler. (Akşam, 22.08.1966). Depremin dünya yazılı ve görsel basında duyulmasıyla çeşitli ülkelerde büyük çaplı yardım kampanyaları başladı. Özellikle Kızılay Derneği'nin Kızılhaçlar Birliği'ne felaketin büyüklüğünü erkenden bildirmesiyle yardım kampanyası yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da yankı buldu. Yurtiçi ve yurtdışından gönderilen yardım malzemeleri İstanbul ve Ankara'ya ulaştırılıyor buradan da Erzurum Havaalanına gönderiliyordu. Erzurum Havaalanı NATO havaalanı olarak yapılmış ve henüz tamamlanmamıştı. Tek pisti vardı ve meydanla şehir arasında telefon irtibatı yoktu. Hava alanında gelen eşyaları geçici olarak koyacak bir antrepo dahi bulunmuyordu. Şehirlerarası nakil aracı ve hamal tedariki zordu. Erzurum'a yakın yerlere vasıta temini kısmen kolay olsa da Varto ve Karlıova'ya kamyon hemen bulunamamış depremden saatler sonra temin edilebilmişti. Bundan dolayı depremden iki gün sonra Ankara'dan nakliye araç ve personeli Erzurum'a getirtildi. (Akın, 1967: 39-40). Depremzedelere yurtiçi ve yurtdışından yapılan yardımlar, Erzurum transit ambarına toplandıktan sonra % 50'si Muş, % 35'i Erzurum % 15'i Bingöl'e olmak üzere askeriye ve Kızılay araçlarıyla mahalline sevk edildi. (Babüroğlu, 1998: 140).

[14] Amerikan hastanesi depremden bir hafta sonra Varto'yu terk etti. Bkz. (Kocadağ, 1967: 19).

Depremin gündüz olması ilk bakışta insan yaşamına vereceği hasarı azaltıcı bir faktör olarak görülse de tam tersi netice doğurduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. 7 Mart ve 11 Temmuz depremlerinde evleri hasar görenlere hükümet tarafından 1.500'er lira para verilmişti. Birçok Vartolu hükümetten aldıkları parayla yeni evlerini inşa etmekle meşguldü. İnşa sürecinde uyumak için geceleri çadırda yatsalar da gündüzleri hasarlı evlerde zaman geçiriyorlardı. Bundan dolayı depremin gündüz olması muhtemel bir gece depreminden daha fazla kayba sebep oldu. (Dünya, 23.08.1966: 7).

Bunun yanında Soğuk Savaşın yaşattığı kamplaşmanın getirmiş olduğu iddialar da ortaya atılmaktaydı. Meksika Körfezi Sahili Tahkik Merkezi Müdürü Ernesto Domiguez isimli bilim adamı, Varto'daki depreme, ABD'nin yeraltı atom denemelerinin sebep olduğunu açıkladı. Bunun üzerine Kandilli Rasathanesi; Türkiye'nin sismik kuşakta bulunmasından kaynaklı olarak tektonik faaliyetler sonucunda zelzelelerin meydana geldiğini ifade etti. (Hürriyet, 22.08.1966).

Doğudaki 50.000 depremzedenin yaralarının en kısa yoldan nasıl sarılabileceğini araştıran İlmi ve Teknik Komisyon, 24 Ağustos 1966'da Başbakan Süleyman Demirel'in başkanlığında toplandı. Geçici iskân yerine daimi iskâna gidilmesi tavsiye edildi. Toplantıya bakanlıklar, Milli Güvenlik Kurulu, Sanayi ve Ticaret Odaları, Mimar Mühendis Odaları, işçi ve işveren teşekkülleri temsilcilerinin genel müdür ve uzmanları katıldı. Toplantıda Ordu adına konuşan Genel Kurmay İstihkâm Dairesi Başkanı Tuğgeneral Muzaffer Toygar, ordunun kısa zamanda ihtiyaç duyulan evleri yapabileceğini bildirdi. Hükümetin malzeme vermesi şartıyla iki ay içerisinde 10.000 ev inşa edebileceklerini ifade etti. Yeni yerleşim yerlerinin fay hattı üzerinde olmayan Malazgirt, Eleşkirt ve Muş ovasına yapılacağını ve küçük köyler yerine 2-3 bin kişilik kasabaların kurulmasının daha faydalı olacağını açıkladı ve baraka tipi evlerin soğuk bölgede halkı koruyamayacağını dile getirdi. (Akşam, 25.08.1966).

Depremden bir hafta sonra Vali Mustafa Uygur, Varto'da hayatın normale dönmeye başladığını açıkladı. Bu açıklama depremzedeler tarafından yersiz bulunmaktaydı. (Dikmen, 1967: 3). Nitekim depremden 10, 15 gün sonra bile cenazeler çıkarılmaya devam ediyordu. Tüm aramalara rağmen bulunamayan cenazeler vardı. (Kocadağ, 1967: 14).

27 Ağustos'ta Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Başkan yardımcısı Hamza Eroğlu, ana babasını kaybetmiş kimsesiz çocukları ortada bırakmayarak hepsini sıcak bir yuvaya kavuşturacaklarını bildirdi. Keskin, birçok varlıklı ailenin öksüz ve yetimleri yanlarına almak istediklerini söyledi. Muş Valisi Mustafa Uygur, kimsesiz çocukları yanına almak isteyenlerden birisiydi. Artan idari işlere yetişemeyen Varto Kaymakamı Hasan Kafagil'e yardımcı olmak üzere bir kaymakam daha atandı. İmkânsızlıklar memurların da başka yerlere tayin istemelerine sebep oluyordu. (Hürriyet, 27.08.1966).

Birçok kez deprem felaketiyle karşı karşıya kalan Varto halkının bir kısmı başka bir yere iskân edilmek isterken bir kısmı ise yerlerinde kalmak istiyordu. Çeşitli istekler karşısında hükümet anket yapmak mecburiyetinde kaldı. (DBMAKR, 1967: 13).

30 Ağustosta İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşoğlu deprem bölgesinde anket yapılacağını duyurdu. Plebisitte; kredi isteyenler, başka bir vilayette iskân edilmek isteyenler, geçici baraka isteyenler tespit edilecekti. Geçici baraka tipleri için askeri makamlar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İnşaat Mühendisleri Odası, Mimarlar Odası, Müteahhitler Birliği, ilgili diğer bakanlıklar ve kurumların temsilcilerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi. (Akşam, 31.08.1966).

30 Ağustos 1966 tarihinde Muş Milletvekili Kemal Aytaç[15], Şark Telgraf gazetesinde hükümeti eleştiren bir yazı yayınladı. Aytaç, Meclis Başkanlığı'na verdiği önergenin kabul edilmediğini, bu kabul edildiği takdirde muhtemel bir depremde binlerce kişinin hayatını

[15] Kemal Aytaç 1927 yılında Muş'ta doğdu. Çiftçilik, gazetecilik ve öğretmenlik yaptı. 13. Dönem Muş milletvekili (1965-1969) oldu. 05.03.1990 tarihinde hayatını kaybetti. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 880).

kaybedeceğini ve derhal deprem konutlarının yapılması gerektiğini, 19 Ağustos depreminden önce ifade etmek istediğini bildirdi. Ancak Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin deprem meselesini önemsemeyerek kendisine söz hakkı vermediğini ifade etti. Aytaç, yapılan yardımları yetersiz buluyordu. Yeteri kadar kazma kürek ve defin işleri için bez gönderilmemişti. İlk 48 saat içinde köylerin yarısına ulaşılamadığını ifade etti. (Şark Telgraf, 30.08.1966).

Eylül ayının ilk günlerinde afetzedelere gelen yardımları satan üç köy muhtarı tutuklandı. (Akşam 05.09.1966). 5 Eylül'de Hınıs'ın 106 köyünün muhtarı adına açıklama yapan 6 muhtar hükümeti yalancılıkla suçladı. (Akşam, 06.09.1966). Varto ve Hınıs deprem bölgesinden 65 köy temsilcisi ve 43 köy muhtarı Başbakan Demirel ile İmar ve İskân Bakanı Menteşeoğlu'na ortak bir telgraf çekerek, kendilerine yapılan maddi yardımın bir aileyi geçindirmekten çok uzak olduğunu belirterek verilen yardımı iade edeceklerini açıkladılar. Felaketzedeler barakaların bir aileyi barındıracak nitelikte olmadığını belirtiyorlardı. (Akşam, 19.09.1966: 7).

25 Eylülde Köy İşleri Bakanı Osman Sabit Avcı ile İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşoğlu Vartolularla bir araya geldi. Vartoluların protestosuyla karşılaşan Menteşeoğlu, depremzedelerin dertlerini dinleyip 2.000 liralık yardımın 2.500 liraya çıkarıldığını açıkladı. (Hürriyet, 26.09.1966: 7)

Haldun Menteşeoğlu, deprem bölgesinde 13 gün inceleme yaptıktan sonra 3 Ekim'de bir basın toplantısı düzenledi. Bakan, yardım konusunu bazı çevrelerin istismar ettiğini bildirdi. Mevcut tarihe kadar 21 bin 50 çadır, 62 bin 642 battaniye, 37 bin 691 parça giyim eşyası, 1.088 ton gıda maddesi dağıtıldığını ifade etti. 1.380 de geçici barakanın inşa edildiğini bildiren Menteşeoğlu; deprem bölgesine 33 bin 429 metreküp kereste, 92 bin ton çivi, 621 ton oluklu sac sevk edildiğini ve 2 milyon 202 bin 820 lira para yardımı yapıldığını bildirdi. Yurtiçinden 23 milyon 719 bin; yurt dışından ise 2 milyon 848 bin lira yardım temin edildiğini ve yardımların 40 milyonu bulabileceğini açıkladı.[16] Menteşeoğlu, çeşitli şayiaların yayıldığını, felaketzedelerin durumunun istismar edildiğini ve hükümete haksız yere hücumda bulunulduğunu ifade etti. Ayrıca kendisinin söylediği iddia edilen *"kendinize uygun hükümet bulun"* sözünü söylemediğini, bunun hükümet aleyhine yapılan menfi propaganda olduğunu, konuyu incelemek üzere bir heyetin bölgeye gitmekte olduğunu söyledi.[17] Ayrıca Türkiye İşçi Partisi milletvekillerinin deprem bölgesinde *"Rusya sizin için 50 milyon lira yardım yaptı, Hükümetten neden istemiyorsunuz?"* şeklinde konuşmalar yaptıklarını belirtti. (Hürriyet, 04.10.1966).

5 Eylül 1966 tarihinde Bakanlar Kurulunca depremzedelere yapılacak yardım kararlaştırıldı. Buna göre kışı bulundukları yerlerde geçirmek isteyen ailelere geçici barakalar inşa edilecek, kışı geçici olarak İmar ve İskân Bakanlığı'nın göstereceği yerlerde geçirmek isteyenlere taşınma masrafları, bina kiraları karşılanıp her aileye 500 lira verilecekti. Kışı geçici olarak kendi istedikleri yerlerde geçirmek isteyen ailelere ise taşınma, kiralama ve sair giderleri için 3.500 lira tahsis edilecekti. (BCA, 30.18.1.2.198.62.15, 1966).

14 Eylül'de saat 23.00'te gerçekleşen 3 şiddetindeki depremde Karlıova'da bir kişi hayatını kaybetti. Havalar soğumaya başlamış yılın ilk karı Nemrut ve Süphan dağlarına düşmüştü. Hava sıcaklığı geceleri eksi iki dereceye kadar indi. Şehir içinde kar kalınlığı 3 santimi buldu. (Hürriyet, 14.09.1966). Evsiz-barksız kalan birkaç Vartolu aile İstanbul'a giderek bölgede kışı geçirmek istedilerse de umdukları yardımı bulamayarak Tophane'de bulunan terk edilmiş binalara sığındılar. Ardında da Adapazarı'ndaki akrabalarının yanına gittiler. (Hürriyet, 24.09.1966).

[16] 1966 yılının sonuna doğru yardımlar şöyleydi: Nakdi yardım: 36.434.347 lira yurtiçi, 1.419.191 lira yurtdışı. Bkz. (DBMAKR, 1967: 5). Ayni yardım: 1.105 ton yurt içi, 968 ton yurtdışı. Bkz. (Doğu Deprem Felaketi ve Kızılay, 1967: 56).

[17] Ortada dolaşan şayialar şöyledir; 1-"Yapılanları beğenmiyorsanız gidin kendinize başka bir hükümet arayın" 2-(Yiyecek isteyen bir depremzedeye) "İnsan azmanından hayvani sesler yükseliyor" 3-"Ahır gibi eviniz yıkıldı villa mı istiyorsunuz?" 4-"Ben kışın Kars dağlarında çadırda yaşayan insanları bilirim" 5-"Baraka olmazsa ne olur?" Bkz. (Yurtsever, 1967: 17).

29 Eylül 1966'da 300 Vartolu üniversite öğrencisi, hükümetin ilgisizliğini protesto etmek üzere Hürriyet Meydanı'ndan başlayarak Eminönü, Dolmabahçe güzergâhından Taksim'e gelerek anıta bir çelenk ve tabut bıraktılar. Konuşmada soğukların bastırdığını, hastalıkların baş gösterdiğini ancak gerekli yardımların afetzedelere ulaşmadığı ifade edildi. (Hürriyet, 30.09.1966).

Ekim ayından itibaren geçici iskânı tercih edenler hükümetin gösterdiği yerlere sevk edilmeye başladılar. (Şark Telgraf, 12.10.1966). 513 nüfus (107 aile) Adana'ya, 1.022 nüfus (184 aile) Hatay'a, 847 nüfus (127 aile) Eskişehir'e geçici olarak iskân edildiler. Kamu binalarına yerleştirilen depremzedelere soba ve yakacak temin edildi. Sağlık giderleri ve ilaçlar devlet tarafından ücretsiz karşılanmaktaydı. (DBMAKR, 1967: 25).

Varto depremzedelerine Türkiye'nin her tarafından yardımlar gönderilmekteydi. Ancak gelen yardımlarda suiistimaller yaşanmaktaydı. Kızılay İdare Heyeti mensupları yardım malzemelerini çalarken yakalandılar. (Şark Telgraf, 17.11.1966). 31 Ekim'e kadar bütün barakaların teslim edilmesi gerekirken kasım ayında da birçok baraka tamamlanamadı. 7 Mart depreminde Tepe ve Çalbuhur köyünde yıkılan evler için yapılması gereken konutlar da henüz tamamlanamamıştı. Kasım ayına gelindiğinde halk çadırda yaşamını sürdürmekteydi. 18 Kasım 1966 tarihinde CHP Muş Milletvekili Nermin Neftçi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adına Millet Meclisinde söz alan Muş Milletvekili Kemal Aytaç, deprem bölgesinde suiistimallerin yapıldığını ifade ettiler. Bakan Haldun Menteşeoğlu iddiaları reddetti. (Şark Telgraf, 19.11.1966).

Ekim ayının başında deprem bölgesinden 2.000 kadar talebenin yurdun çeşitli illerine gönderilmesine başlandı. Tunceli, Mardin ve Van'a 780 talebe gönderildi. 6 Ekim'de ise Çanakkale, Diyarbakır ve Konya illerine 750 talebe gönderilecekti. Ekim ayının 15'inde 2.000 öğrencinin tamamı öğrenim görecekleri yerlere sevk edilmiş olacaktı. (Şark Telgraf, 5.10.1966). Yatılı ilkokullara 1.801, sanat ve yapı endüstrilerine 187, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne 96 (66'sı lise talebesi), öğretmen okullarına 304, ziraat okullarına 38, Sağlık Koleji ve ebe okullarına 20, özel okullara 24, Trabzon Orman Teknik Okuluna 4, Subay Okuluna 19, yetiştirme yurtlarına 630 kişi gönderildi. (Şark Telgraf, 03.12.1966). Yılsonuna kadar çeşitli yaşlardaki 3.132 öğrenci ülkenin çeşitli şehirlerindeki yurt ve okullara yerleştirildiler. (DBMAKR, 1967: 23).

Deprem bölgesinde hasar tespitleri yapılıp ödemeler yapıldıktan sonra şikâyetler arttı. Depremzedelerin bir kısmı hasar tespitlerinin yanlış yapıldığını iddia ederek yeniden tespitlerin yapılmasını istedi. Yeni bir sayım daha yapılsa da şikâyetlerin arkası kesilmedi. Türkiye İşçi Partisi, hükümet hakkında deprem dolayısıyla gensoru açılmasını istedi. Cumhuriyet Halk Partisi ise meclis araştırmasından yana idi. Nermin Neftçi ve Gıyasettin Karaca[18] önergeyi verdi. Bu sırada İsmet İnönü[19] mecliste şu konuşmayı yaptı;

> *"Hepimiz felaketten müteessiriz, hepimiz oradaki vatandaşa faydalı olmaya çalışıyoruz. Çeşitli siyasi partilere mensup üyelerden kurulacak bir komisyon deprem bölgesine gider, dertleri can kulağıyla dinler ve daha sonra alınması gereken tedbirleri bildirerek hükümete yardımcı olur."* (Neftçi, 1997: 100).

[18] Gıyasettin Karaca; 1927 yılında Hınıs'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Banaz ve Tercan'da Savcılık, Karaballı, Çayırlı, Oltu ve Çayıralan'da ceza hâkimliği görevlerini ifa etti. 12, 13, 14, 15 ve 16. dönem'de Erzurum milletvekilliği yaptı. Bkz. (TBMM Albümü, 2010: 1048).

[19] Mustafa İsmet İnönü; 1884 yılında İzmir'de dünyaya geldi. 1906 yılında Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. 1907-1913 yılları arasında Yemen'de görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'na ve Milli Mücadele'ye katıldı. Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmek üzere 26 Ekim 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Hariciye vekilliğine atandı. 11 Ağustos 1923'te ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Malatya mebusu olarak girdi. İlk hükümeti kurma görevi verildi. 1 Eylül 1923'te Halk Fırkası Başkanlığı'na vekâleten atandı. 11 Kasım 1938 tarihinde cumhurbaşkanı seçildi. 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla birlikte 1950-1960 yılları arasında ana muhalefet partisinin liderliğini yaptı. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden sonra kurulan koalisyon hükümetlerine başkanlık etti. 8 Mayıs 1972'de, 34 yıla yakın sürdürdüğü Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığından çekildi. 5 Kasım 1972'de CHP'den istifa etti. 25 Aralık 1973'te hayatını kaybetti. Bkz. (Çetin, 2000: 316-319).

Kasım ayında hükümetçe alınan tedbirleri yerinde incelemek ve deprem bölgesinde yapılan iş ve hizmetler ve bu bölgedeki genel durum hakkında bilgi edinmek üzere *Meclis Araştırma Komisyonu* kuruldu. (Resmi Gazete, 26.11.1966: 1). Esasen 1959 yılına kadar devletin depremzedelere yardımları sınırlıydı. 1959 yılında Afetler Kanunu'nun yasalaşmasıyla afetzedelere daha fazla yardımda bulunulmaya başlandı. 19 Ağustos 1966 depreminden sonra halkın bir kısmı önceki tecrübelere dayanarak hasar tespitlerini önemsememişti. Hükümetin vaatlerini yerine getireceğine inanılmıyordu. Depremzedelerin yardımlardan faydalanmaya başlamasıyla hasar tespitlerine itirazlar yükselmişti. Depremden hasar görmeyenler de evlerini hasarlı göstermek istiyorlardı. Bunun yanında aileler bölünerek yardımlardan daha fazla faydalanmak istiyorlardı. Bu durumu önlemek için 1964 tarihli Köy İşleri Bakanlığı'nın yaptırmış olduğu envanterler esas alınarak köylerdeki hane adedi belirlendi. (DBMAKR, 1967: 11, 30).

1967 yılının Ocak ayına gelindiğinde depremzedelerin durumları şöyleydi:

1-Deprem bölgesinde kalmayı kabul edenler, nüfus sayısına göre 20 ila 40 metrekare arasındaki barakalara yerleştirildiler. Sert geçen kışı barakalarda geçirmek oldukça zordu. Ailelerin iaşesi için buğday verilmişti. Ancak bunun bir ay yeteceği tahmin edilmekteydi.

2-Nakdi yardım alan depremzedelerin birçoğu, kışı geçirmek için İstanbul'a gitti. İstanbul'a gelen depremzedeler Gültepe, Çağlayan ve Silahtar'daki gecekondularda odalar kiraladılar. Kimisi ise kışı çadırda geçirmek zorunda kaldı. Verilen 2,500 liralık ödenek ihtiyaçları karşılamaya yetmiyordu.

3-Hükümetçe geçici iskâna tabi tutulanlar; Adana, Mersin, Hatay, Eskişehir gibi illere yerleştirildiler. Depremzedelere konut temin edilmişse de geçimlerini sağlayacak bir para verilmediğinden çalışmak zorundaydılar. İş bulunak ise oldukça zordu. (Kocadağ, 1967: 2). Bunun yanında Meclis Araştırma Komisyonunun Raporunda da belirtildiği üzere birçok depremzede durumundan memnundu. Yapılan yardımlar yeterli bulunuyordu. (DBMAKR, 1967: 58-65).

Aradan bir yıl geçmesine rağmen halk deprem korkusunu üzerinden atamadı. Tamir edilen evlerinin önüne kurdukları çadırlarda uyuyorlardı. Çadırı olmayanlar ise evin kapısını açık bırakarak girişte uyuyordu. Hükümet çadırları toplamak istese de kimse yeni bir deprem korkusuyla teslim etmek istemiyordu. (Şark Telgraf, 02.08.1967).

Depremden bir-iki yıl sonra Varto'nun çehresi oldukça değişti. Yeni yollar ve konutlar yapılmıştı. Yeni çarşı ve dükkânların temeli atılmaktaydı. (Neftçi, 1997: 165). Ancak birçok depremzedeye uzun yıllar boyunca konutları teslim edilemedi.[20]

Sonuç

Deprem kuşağında yer alan Türkiye'de birçok yerleşim yeri birinci derecede tehlikeli bölgelerdir. Fay hattı üzerinde bulunan birçok yerleşim yeri defalarca depremin yıkıcılığıyla yüz yüze kalmıştır. Deprem felaketlerinin yarattığı yıkım insan hayatını durma noktasına getirmiştir. Depremlerin insan hayatına verdiği büyük zarardan kurtulma ya da zararı en aza indirebilmek için çeşitli yollar aranmıştır. Bunlardan bir tanesi deprem bölgesinden uzaklaşıp risksiz bölgelere yerleşmektir. Bu seçeneğin Türkiye şartlarında uygulanabilirliği oldukça sınırlıdır. Nitekim Türkiye'deki birçok yerleşim yeri deprem bölgesidir. Aynı zamanda Türkiye ekonomisinin büyük oranda tarıma dayalı olması ve tarım alanlarının sınırlı oluşu deprem bölgelerinde iskânı zorunlu kılmıştır. Depremlerden korunmanın diğer bir yolu da depreme karşı sağlam yapılar inşa etmektir. Sarsıntıların yıkamayacağı binaların inşası, depremden korunmanın en uygun yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

[20] 1992 yılına gelindiğinde 21 bin afetzede için Muş'ta: 3.769 konut ve 121 işyeri, Bingöl'de: 1.172 konut, Erzurum'da: 828 konut yapılmıştı. Bir kısım konutun yapımına devam edilmekteydi. Yaklaşık 8.000 konut daha yapılması gerekiyordu. Bkz. (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, 24. Birleşim, 10.11.1992,: 257-258). Kalan konutlar 1999 yılında 33 yıllık bir aradan sonra teslim edilebildi. Bkz. (Alkan, 2003: 99).

Yerleşim yerlerinde inşa edilen binaların yapı karakterini; iklim, coğrafya ve sosyo-ekonomik durum belirlemektedir. Doğu Anadolu'nun şiddetli kış iklim şartlarına karşı bölge halkı geleneksel olarak kalın duvarlı, az pencereli binalar inşa etmişlerdir. Derelerden temin edilen yuvarlak taşlar, çamur kullanılarak örülmektedir. Damına ağaç, çalı-çırpı koyulduktan sonra kalın bir toprak tabakasıyla kaplanmaktadır. Tek katlı olsalar da bu binalar deprem anında mezardan farksızdı.

1946 depreminde büyük can ve mal kaybı yaşanmasına rağmen hem devlet hem de vatandaş katında yeterli dersler çıkarılmamış, depreme dayanıklı yapılar yaygınlaştırılamamıştır. Bölgede geleneksel ev yapımına devam edilmiş ve 20 yıl sonra aynı akıbetle bir kere daha karşılaşılmıştır. 1959 Afetler Kanunu'ndan sonra devlet, deprem konusuna daha ciddiyetle yaklaştı. Ancak hükümetlerin afetzedelere hızlı ve sağlam konutlar yapması mümkün olamadı. Nitekim 1959'depreminde Varto'da yıkılan evlerin inşaatına 1963'te başlanmıştı. Tamamlanan deprem konutlarının da 1966 depremlerinde yıkıldıkları görüldü. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan fakir bölge halkının modern yapı malzemelerini temin ederek depreme dayanıklı binalar inşa etmeleri mümkün değildi. Bundan dolayı halk çevreden topladığı taşlarla geleneksel ev yapımını sürdürdü. Depremlerde modern yapı malzemelerinden yapılmış kamu binalarının da yıkılmış olması ise bu tarihlerde deprem meselesinin devlet katında yeterince önemsenmediğini göstermektedir.

Dikkat çekici bir nokta da 1966 yılında yaşanan 7 Mart ve 11 Temmuz depremlerinden sonra uzmanların konuya farklı yaklaşımları olmuştur. 7 Mart depreminden sonra İmar ve İskân Bakanlığı tarafından görevlendirilen jeolog heyeti 8 köyde oturulamaz raporu verdi. Ardından başka bir heyet köyleri terk etmeye gerek olmadığına dair bir rapor tuttu. Depremlerin dörder yıllık periyodik aralıklarla oluşacağına inanılıyordu. 11 Temmuz depremi bunun yanlış bir yaklaşım olduğunu ispatladı. 7 Mart depreminin ardından bölge halkına çadırların dağıtılması 11 Temmuz depreminde can kaybının daha az olmasını sağladı. Mart ayından beri Varto'nun birçok köyünde halk çadırda yaşıyor ve hasarlı evlerini tamir etmeye çalışıyordu. 7 Mart ve 11 Temmuz depremleri yaşanmadan 19 Ağustos depremi yaşanmış olsaydı can kaybı şüphesiz ki çok daha fazla olacaktı. Bunun yanında depremin gündüz saatinde olması da normal şartlarda can kaybını azaltıcı bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Ancak depremin gündüz yaşanmış olmasının muhtemel gece depreminden daha fazla can kaybına sebep olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. İddia sahipleri birçok köyde halkın geceleri mümkün mertebe evde değil çadırda uyuduklarını, sadece gündüzleri hasarlı evlere girdiklerini ifade etmişlerdir.

Depremden sağ çıkanlar korku ve telaş içinde göçük altındaki yakınlarını kurtarmak için çabalamışlardır. Kazma kürek gibi aletler enkaz altında kalmıştır. Yıkıntıların arasından can kurtarmak ya da cenazelere ulaşmak ancak elle sağlanmak zorundaydı. Bu imkânsızlıklara ek olarak artçı sarsıntılar devam ettiğinden insanlar yeniden endişe içinde ne yapacaklarını bilemez duruma düşüyorlardı. Cumhuriyet döneminde Varto'da yaşanan hiçbir deprem kış aylarında gerçekleşmemiş olsa da bahar ve güz aylarındaki soğuklar kış mevsimini aratmamaktadır. 1946 depreminde yağan yağmurlar neticesinde bazı köylere yardım malzemesi ulaştırılamadığından halk haftalarca battaniye ve yorgan altında yaşama tutunmaya çalışmıştır.

Depremin hemen ardından ihtiyaç duyulan en elzem maddeler kazma ve kürekti. Ardından cenazeleri defnetmek için kefen bezi, daha sonra barınmak için çadır ve açlığı gidermek için ekmek gerekiyordu. Halk ekmekten önce çadır istiyordu. Açlığa karşı günlerce dayanılabilirdi, ancak soğuk için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

19 Ağustos 1966 depreminden sonra inşası yeni bitmiş modern kamu binalarının ve 7 Mart 1966 depremzedelerine yapılan konutların da yıkıldığı görüldü. Basında müteahhitlerin taahhütlerini yerine getirmedikleri ve denetimlerin yapılmadığı dile getirildi. Bu tarz haberler, toplumda depreme karşı bir bilinç oluştuğunu göstermektedir.

Varto'yu vuran depremlerin Hınıs'ı da yıktığı birçok depremle sabittir. Bu durum Hınıs-Varto arasındaki bölgenin çok yüksek depremsellik özelliği taşıdığını göstermektedir. Aynı zamanda Varto'da gerçekleşen depremler sırasında ve sonrasındaki günlerde Kuzey ve Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunan şehirlerde depremler yaşandığı bilinmektedir. Bu durumda Türkiye'nin doğusunda meydana gelen bir depremin batı illerinde, ya da batı illerinde gerçekleşen bir depremin doğu illerinde muhtemel depremlerin habercisi olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Depremlerde etkili bir müdahale için çok önceden planlama gerekmektedir. Çadır, gıda ve sağlık malzemelerinin süratle deprem bölgesine yetiştirilmesi önemlidir. Kızılay ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin depreme en hazırlıklı kurumlar olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan tüm depremlerde çok kısa bir sürede Kızılay ve 3.Ordu Birliklerinin Varto'ya ulaşarak depremzedelere yardım ulaştırdıkları görülmektedir.

1946-1966 yıllarının şartlarında Türkiye'nin birçok köyüne motorlu taşıtla ulaşmak mümkün değildi. Başlı başına yol durumu bile depremzedelere etkili bir müdahaleyi engellemekteydi. 19 Ağustos 1966 depreminde birçok köye 48 saat sonra ancak helikopterlerle kısmi bir yardım ulaşabildi. 19 Ağustos depreminde hem yurtiçinden hem de yurtdışından yoğun bir yardım faaliyeti oldu. İstanbul ve Ankara'dan Erzurum havaalanına yardımlar gelse de havaalanının yetersizliği ve nakliye vasıtalarının eksikliği dolayısıyla Varto'ya malzemeler gecikmeli olarak gönderilebildi.

Yardımlar önce Kızılay daha sonra askeriye tarafından dağıtıldı. En son sivil heyetlere bırakıldı. Sivil heyetlerin içinde bulunan bazı görevliler ve köy muhtarları yardımların dağıtılmasında suiistimallerde bulundular. Depremzedelerden de yardımlardan daha fazla faydalanmak için haksız bir çaba içine girenler vardı. Depremzedeler önceki tecrübelerine dayanarak hükümetin büyük bütçe gerektirecek yardımları gerçekleştirebileceğine inanmıyordu. Bundan dolayı bir kısım afetzede hasar tespitlerine karşı ilgisiz durdu. Ancak 1959 yılında yasalaşarak hayata geçen Afetler Kanunu, devletin depremzedelere yardımını zorunlu kılmaktaydı. Yardımların gerçekleşmeye başladığını görenler, hasar tespitlerinin yeniden yapılmasını istediler.

Depremden sonra ev ve işlerini kaybeden vatandaşlar çaresiz kaldıklarından hükümetlere büyük görev düşmektedir. Öncelikle açıkta kalanlara barınma imkânının sağlanması önemlidir. 19 Ağustos depreminden sonra barınma sorununun çözümü için anket yapılmıştır. Buna göre depremzedelerin bir kısmı yerlerinde kalarak barakalarda geçici iskânı, bir kısmı hükümetin göstereceği bir yerde kışı geçirmeyi, bir kısmı da hükümetten aldığı nakdi yardımla kendi istediği yerde kışı geçirmeyi tercih etti. Her üç maddeyi seçenler de belli sıkıntılarla karşılaştılar. Barakalar çok küçüktü ve şiddetli kışa karşı dayanıksızdı. Hükümetin gösterdiği yerlerde kışı geçirmeyi kabul edenler, gittikleri yerlerde iş bulma sıkıntısı yaşadılar. Nakdi yardımla istediği yerde kışı geçirmek isteyenler de parayı yetersiz buluyordu. İmar ve İskân Bakanlığının süreci iyi yönetemediği düşünüldü ve Millet Meclisi tarafından bir Meclis Araştırma Komisyonu kuruldu. Araştırma Komisyonunun raporundan anlaşıldığına göre depremzedelerin birçoğu durumundan memnundu. Geçici olarak yerleştirildikleri yerlerde iskân edilip artık Varto'ya dönmek istemiyorlardı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 3.132 öğrenciyi ülkenin çeşitli şehirlerindeki yurt ve okullara yerleştirmesi takdir topladı.

Muhalefet partilerindeki Erzurum ve Muş milletvekillerinin, hükümetin deprem yönetimine karşı etkili bir siyaset yürüttükleri açık bir şekilde görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nden Nermin Neftçi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Kemal Aytaç ve Yeni Türkiye Partisi'nden Nihat Diler'in konunun sürekli takipçisi oldukları izlenmektedir. Adalet Partisi Muş senatörü İsa Bingöl de deprem konusunda hükümeti uyarmıştır. Bahsedilen vekiller 7 Mart depreminden itibaren hükümetin dikkatini deprem bölgesine çekerek kalıcı iskânı savundular. Uyarıları dikkate alınmış olsaydı ölü sayısı çok daha az olacaktı.

Depremden sonra kalıcı iskân için depremzedelere konut yapılması, sağlık ve eğitim kurumlarının bir an evvel faaliyete geçmesi gerekmektedir. 19 Ağustos 1966 depreminden sonra bir kısım depremzede daimi iskâna tabi tutularak evlerini teslim alabilseler de birçok hak sahibine uzun yıllar konutları teslim edilemedi. Deprem, çok geniş bir alanı etkilemişti. İmar ve İskân Bakanlığı, Muş, Erzurum ve Bingöl illeri sınırları içinde 20.000'den fazla konutu hak sahiplerine teslim etmesi gerekiyordu. Bunu gerçekleştirmek için oldukça yüksek bir bütçe gerekmekteydi. Deprem için yeterli fonlar önceden ayrılmadığından hak sahiplerinin bir kısmı mağduriyet yaşadı. Konutları teslim edilemeyen depremzedelerde kaçınılmaz olarak bir hayal kırıklığı yaşanmıştır.

Sonuç olarak depremler, toplumun hayatını olumsuz yönde etkileyen, baş edilmesi zor doğa olaylarıdır. Ancak depremlerde yaşanan ölümler kader değildir. Depremlerdeki kayıplar önlenebilir. Türkiye'nin muhtemel depremlerde feci sonuçlarla karşılaşmaması için çalışmalarını bu yönde aralıksız sürdürmesi ve deprem gerçeğini hiçbir zaman gündeminden düşürmemesi gerekmektedir. Yakın tarihimizde Varto'da yaşanan depremler bunu en açık şekliyle ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(Sadaret Mühimme Kalemi) A.MKT.MHM. 361/4, (01.09.1866).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

030.18.01.02.116.22.2. (22.03.1948).

030.18.01.02.120.82.4. (2.11.1949).

30.1.0.0.1.19.758.8, 16.05.1966).

30.18.1.2.198.62.15 (05.09.1966)

490.1.0.0.1585.466.4. (03.06.1946/18.04.1947).

Gazeteler

Akşam

Albayrak

Cumhuriyet

Dünya

Hürriyet

Milliyet

Şark Telgraf

Resmi Gazete

Ulus

Tutanak ve Raporlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1 Cilt: 35 Toplantı: 5, 15.03.1966.

Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (DBMAKR), 25.04.1967.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2 Cilt: 7 Toplantı: 1 Birleşim: 111, 14 Temmuz 1966.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2 Cilt: 8 Toplantı: 1 Birleşim: 115, 20.07.1966.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2 Cilt: 9 Toplantı: 2 Birleşim: 13, 2 Aralık 1966.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19 Birleşim: 24, 10.11.1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:7 Toplantı: 3, 03.06.1946.

Kitap ve Makaleler

Akın, M. (1967). "Son Deprem ve Kızılay", *Doğu Deprem Felaketi ve Kızılay*, 45-50.

Alkan, M. Ö. (2003). *"Varto Depremi: Bir Siyasal ve Toplumsal Felaket Olarak Deprem",* Toplumsal Tarih, Sayı: 119, 98-99.

Ambraseys, N.N. & Finkel, C. F. (2006). *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800,* (M. U. Koçak, Çev.), Tübitak Yayınları.

Babüroğlu, S. (1998). *Deprem ve Devlet*, TBMM Vakfı Yayınları.

Bektaş, A. (1967). "Acı bir Hatıra", *Varto ve Ölüm Sükûtu*, Varto Kültür, Tanıtma ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.

Çetin A. (2000). "Mustafa İsmet İnönü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, 316-319.

Çoker, F. (1998). Türk Parlamento Tarihi; *Cumhuriyet Senato Üyelerinin Özgeçmişleri Cilt-I (1961-1964),* TBMM Vakfı Yayınları.

Dikmen, E. (1967). "Deprem ve Sonrası" *Varto ve Ölüm Sükûtu*, Varto Kültür, Tanıtma ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.

Ergünay, O. (1967). *19 Ağustos 1966 Varto Depremi*, İmar İskân Bakanlığı Deprem Bölgeleri İcra Heyeti Başkanlığı.

Karakoç, E. (2016). "Süleyman Sami Demirel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, 315-318.

Kızılay Dergisi, Mart 1966.

Kocadağ, Ç. (1967). "İşte Varto'da Son Durum", *Milliyet,* (08.01.1967).

Kocadağ, Ç. (1967). *Varto*, Aksiseda Matbaası.

Neftçi, N. (1997). Demokrasinin Kilittaşı Anılar, Tesav Yayınları.

Sür, Ö. (1993). Türkiye'nin Deprem Bölgeleri, *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Coğrafyası Dergisi*, Sayı: 2.

Tanış, C. (2018). Osmanlı Arşiv Belgelerinde 1903 Malazgirt Depremi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1). https://doi.org/10.18506/anemon.303488

Taşman, C. E. (1946). "Varto ve Van Depremleri", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı:36.

TBMM Albümü; 1920-2010 Cilt-II (1950-1980) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Türeli, O.N. (1966). "Deprem Meselesi", *Şark Telgraf,* 4 Ağustos 1966.

Yurt Ansiklopedisi. (1982). "Muş", C.8, Anadolu Yayıncılık.

Yurtsever, A.R. (1967). "Fazilet", *Varto ve Ölüm Sukûtu,* Varto Kültür, Tanıtma ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.